Jávor Kata

VARSÁNY ÉRTÉKRENDJÉNEK ÉS TÁRSADALMI INTÉZMÉNYRENDSZERÉNEK VÁLTOZÁSA 30 ÉV TÜKRÉBEN (1971–2004)

Jelen tanulmány egy több mint 30 éven át, kisebb-nagyobb kihagyásokkal végzett terepmunkáról kísérel meg beszámolni Varsány értékrendjének, társadalmi viszonyainak alakulása tükrében.

E Nógrád megyei falut az elmúlt három évtized alatt 4 időszakban, nagyjából 8–10 évenként vizsgáltuk. A kutatást az 1970-es évek első felében kezdtük, ezt követően 1986-ban, majd 1997-ben folytattuk, végül 2004-ben zártuk le. 1971 és 1974 között, a kutatás kezdő periódusában, ebben az igen hagyományőrző faluban,[1] – az idősek emlékezetében még elevenen élt a két világháború közötti időszak, sok tekintetben intakt paraszti világa. Ez volt az ötödik, valójában az első időperiódus, amit megismerhettünk, amihez viszonyíthattunk, s megtapasztalhattuk e tradicionális világ és mentalitás szívós továbbélését.

A vizsgált időszak elég hosszú, az adatfelvétel pedig elég rendszeres volt ahhoz, hogy nyomon követhessük, hogyan is érték el konkrétan Varsányt a vizsgált majd fél évszázad nagy és kisebb horderejű gazdasági-társadalmi változásai. Megfigyelhettük a finomabb átmeneteket, fölfedezhettük a tendenciákat.

Jelen összegzésben e faluközösség intézményrendszerében bekövetkezett átalakulásokat szeretnénk felmutatni, a családra, a nemi- és nemzedéki szerepekre, valamint a gyermeknevelésre koncentrálva. De hangsúlyosan vizsgáljuk az értékrendnek a fogyasztói mentalitás terén történt változásait, az említett intézményekkel való kölcsönhatásában.

A kutatás kezdete 1971-re, a termelőszövetkezet 1960-ban történt megszervezése utáni időszakra esett, amely a háztáji, a második gazdaság virágzásának korszaka volt Varsányban is. A közös gazdálkodás, továbbá a falun kívüli munkákból származó extra jövedelem az évek során sok tekintetben elhomályosította a korábban oly éles rétegkülönbségeket, és egyfajta társadalmi, életmódbeli nivellálódást eredményezett. A felszín mögött azonban nagyon is felsejlettek az átalakulás ellentmondásosságai, tehertételei.

[1] Az 1971–1974, valamint a 2001–2004 közötti kutatást az MTA Néprajzi Kutatóintézetének munkatársaival közösen (utóbbit Sárkány Mihály vezetésével), OTKA kutatás keretében végeztük. 1987-ben és 1996-ban egyedül folytattam ebben a faluban terepmunkát. Az 1970-es évek eleji kutatás eredményeit könyvben is közzé tettük (lásd Bodrogi, 1978).

1. A varsányi család. Változások a családi szerepekben, a gyermeknevelésben

A hagyományosan gazdálkodó Varsányban a termelőszövetkezet megszervezése előtt a család alapvető termelő és fogyasztói egység volt, határozottan körülírt szerepekkel és rögzült hierarchiával, amelyet mindenekelőtt a munkamegosztás szigorú rendje és a döntési mechanizmusok működésének kiformáltsága támogatott. Az apa abszolút hatalommal és szigorral irányította családját, felesége pedig mindenben kiszolgálta őt, kapcsolatuk aszimmetrikus és hierarchikus természetének megfelelően. „Én gondoskodok mindenről, és amit én parancsolok, csinálja" – mondja egy idősebb férfi az 1970-es években. „Régen a férfiakat nagyon ki kellett szolgálni. Egy férfi, ha leült, már nem kelt föl az asztaltól. Ők tudták, hogy ők leülnek, és ki vannak szolgálva". – „Azt el is kívánom. Azért nősültem, hogy főzzön és kiszolgáljon valaki."

Gyermekei ugyancsak feltétlen tisztelettel és engedelmességgel tartoztak neki, az ő érdekeik mintegy egybeolvadtak a család érdekeivel.

1. 1. A szülői szerep

1. 1. 1. Az apai szerep változása a családban

Az 1960-as évek végén a varsányi családokban elkezdődött a heti-kétheti ingázással járó kőműves-, segéd-, illetve kubikus munkába járás, főként az egykori szegényebb rétegekből származó férfiak között, akik a tsz-ben nem találták meg anyagi számításaikat. Ez a tendencia azután mind általánosabbá vált. Sok fiúgyermek ettől kezdve nem látta apját a munkájában, így bizonyos tekintetben megszűnt a munkakultúra apáról fiúra való átadása, s megkezdődött a család intézményének és szerepeinek fellazulása. Volt olyan eljáró apa, aki a fiát is magával vitte Pestre, a saját, általában rokoni alapon szerveződő „brigádja" tagjaként. Így a gyermek keresete is hozzájárult házuk mielőbbi felépüléséhez, ami ekkor a családi törekvések fókuszában állt. Ennek eredményeként az apai funkciók közül a mintaadásnak a szerepe jóformán megszűnt, a kontrollé pedig lecsökkent, s a gyermeknevelés egyre inkább az anyák kezébe került át. Az asszonyi nevelés azonban, mint majd látni fogjuk, máshová tette a hangsúlyokat, és lényegesen kevesebb tekintéllyel volt megtámogatva.

Az egykori jobb gazdáknál sok tekintetben más volt a helyzet. Nekik eleve volt megfelelő házuk, így nem szorultak rá annak átépítésére. Ezért ők nem jártak el a faluból dolgozni, már csak azért sem, mert ők voltak azok, akik a termelőszövetkezet jobban fizető állásait elfoglalták. Erre egyébként saját egykori, nagyobb méretű gazdaságukban szerzett tudásuk, szervezőkészségük jogosította fel őket. Semmiképpen sem végeztek tehát gyengén

fizetett „gyalogmunkát”, hanem brigádvezetők lettek, vagy a jobban fizetett állatgondozói munkákban vettek részt.[2] Ez a munkakör már csak azért is volt kézen fekvő számukra, mert a tsz állatállománya induláskor az ő saját, magukkal behozott állataikat jelentette. „Nekünk törzs marhaállományunk volt”– emlegetik büszkén (Jávor, 1978, 317.).

Ezekben az utóbb említett családokban, ha módosult is valamelyest a családon belüli hatalmi egyensúly, nem billent fel olyan látványosan, mint ott, ahol a családfő a falun kívül dolgozott. A fontos döntéseket többnyire továbbra is maguk a férfiak hozták. Közöttük többen voltak, akik fiaikat, nemhogy kivették volna a középszintű oktatásból, ami a többség számára a szakmunkás oktatást jelentette, de sokan még felsőbb iskolában is tovább taníttatták őket. Sőt, nagyobb szigoruk a leánygyermekekre is kiterjedt. Emlegetnek a faluban egy gazdát, aki vasalózsinórral verte a tanulás iránt nem nagy hajlandóságot mutató leányát (Jávor, 1978, 352.). Az 1992-ig fennmaradt tsz háztáji földjén, továbbá az 1989-es rendszerváltáskor kárpótlásként kapott földön tovább gazdálkodó családoknál, a munkába való bevonás, mint kényszer, és mint nevelési eszköz egyaránt jobban megmaradt, mint ott, ahol az apa kőműves munkából tartotta el a családját. Így az egykori rétegkülönbségek, más szinten, de újratermelődtek.

1. 1. 2. A családfői tekintély változásának hatása a szülő-gyermek kapcsolatra

A családi gazdaság megszűnése, valamint a férfiak tömeges ingázó életformája következtében sokat gyengült tehát a családfői tekintély, a tsz megalakulása utáni évtizedek során. Sok családfőnek azonban, mint említettük, különösen azoknak, akik továbbra is a faluban dolgoztak, jobban sikerült fenntartaniuk hagyományos családi pozíciójukat, amelyet korábban az egyes családtagoknak a munkamegosztásban elfoglalt helye határozott meg. „Nekem a gyerekeim azt csinálták, amit én mondtam.” Szerintük az egykori szegényebbek az 1970-es évek anyagi fellendülése idején nem fogták elég szigorúan a gyermekeiket. Valóban, bennük jobban munkált a vágy, hogy gyermekeiknek mindent megadjanak, mintegy őket kárpótolva saját szűkös gyermekkorukért. Ezt a kárpótlást azonban elsősorban anyagi vonatkozásban képzelték el, s ez gyakran vezetett a gyermekek fokozottabb elkényeztetéséhez (Jávor, 1978, 353). „Imádja a gyerekét, és amit az csinál, az úgy van jól. Rázzák a rongyot, hogy az én fiam is jár gimnáziumba, de aztán a követelményeknek nem tud eleget tenni, meg elmegy a kedve, otthagyja. *Azért merik megcsinálni, mert tudják, hogy otthon nem lesz semmi baj*.” (Jávor, 1978, 353.)

[2] Kunszabó (1970, 20.) is felhívta a figyelmet arra, hogy az egykori társadalmi rétegeknek a tsz-munkakörökben való elhelyezkedésében bizonyos törvényszerűség mutatkozott.

Az elmondottak ellenére, az apák többsége még 1987-es kutatásunkkor is, még bizonyos hatalommal rendelkezett gyermekei fölött. Mivel azonban a családi gazdálkodás ekkor már régóta csak a háztáji formájában létezett, s ennek legnagyobb része a női munkának számító kapálásból állt – a gépi munkát a tsz végezte –, ez egyre szűkebb területre szorult vissza. Kontrolljuk egyre inkább csak gyermekük életvitelének szembeötlő területeire terjedt ki. Ilyen volt az ivás és a cigarettázás. Amikor pl. egy apa tizenhét éves fia zsebét átkutatva, cigarettát talált benne, kérés vagy érvelés helyett, fenyegetést is kilátásba helyezve, parancsolt neki: „Többet ne találjak nálad, mert megetetem veled. Abba is hagyta. A katonaságnál aztán újra rászokott." Az iskolai előmenetel ellenőrzését az apák ugyanakkor nem érezték feladatuknak, sőt érdeklődést sem igen mutattak ez iránt, pedig, különösen a fiúgyermekek, hiányolták apáik ebben megnyilvánuló kontrollját, bíztatását. Később rájöttek ennek előnyeire. Sok apa a bizonyítványt sem nézte meg, ha igen, legfeljebb annyit mondott: „Lehetne jobb is."

Az apák leányaik nevelésével kapcsolatban a hangsúlyt azok szexuális tisztaságának a házasságig való megőrzésére helyezték, ennek ellenőrzését azonban feleségük révén gyakorolták.

Az 1980-as évek második felétől a fiatalok már kevéssé törekedtek az egyre körvonalazatlanabb apai normák betartására, kontrolljukat azonban igyekeztek kikerülni, mivel, bár egyre csökkenő mértékben, de még kutatásunk befejező stádiumában, a kétezres évek elején is tartottak tőle.

1. 1. 3. Az anyai tekintély

Az anyai hatalmat még az 1970-es években is, a családfővel való egysége adta: „Fiam, ha így beszélsz anyáddal, ebben a házban nincs helyed!" – szabta meg az apa a határt. Később, egyre inkább, az apára való hivatkozás, illetve a vele való fenyegetés erősítette meg az anya státusát.

Ez a helyzet az 1980-as évek második felére már szinte túlhaladott lett. Ebben az évtizedben, a környékbeli iskolákba való közös buszozásnak, s a diszkózás elterjedésének is köszönhető, hogy a szülő helyett egyre inkább a korosztály véleménye értékelődik fel, és ez szinte egyet jelent a fogyasztás mindenhatóságának a megjelenésével.

Az 1990-es években a szülői tekintély tovább csökkent, éspedig radikálisan. A fiatalok részéről gyakori lett a nyílt ellenszegülés, megjelentek az „agyonra elengedett" lányok. Ez azért is fontos momentum, mert a lányok korábban, a fiúknál sokkal engedelmesebbek, befolyásolhatóbbak voltak, már csak azért is, hogy jó hírükön ne essen csorba. „Ha fiának nem is, a lányának parancsolhat az ember" – mondogatták a varsányi anyák még az 1990-es évek elején is, amikor ez már korántsem tükrözte a teljes valóságot.

1. 1. 4. A férfi-nő kapcsolat átalakulása. A hagyományos hatalmi egyensúly felbillenése

Azokban a családokban, ahol a családfő a falun kívül dolgozott, az asszonyoknak, ha a hatalma nem is, de a szerepe megnőtt. Hozzájárult ehhez a faluban egyre inkább terjedő férfiivás is, amely a korábbi korlátozó normákat mind jobban figyelmen kívül hagyta. A férfiak hétvégén hazajőve vagy a család házát építették, és akkor azért ittak, mert ők kínálták a rokonságból jött segítőket, azután pedig évekig visszasegítettek, s akkor azért ittak, mert őket kínálták. Mire elkészült a ház, nem kevés férfi vált többé-kevésbé alkoholistává. A fő ok azonban a falutól elszakított munkásszállási élet volt, amelyben az ivás a közös időeltöltés kényszerű formája lett. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a férfiak nem a fizetésüket, hanem a borravalót és egyéb plusz keresetüket itták el, mert a ház a legtöbb családban felépült.

Az 1970–80-as évek ingázó életformájában, ami egyben az építkezési láz csúcspontja is volt, a hagyományos férfi–nő minták átalakultak, sok tekintetben kiüresedtek, s az asszonyok számára egyre nehezebbé vált a családfői tiszteletet kifejező normák betartása. A nem ritkán ittas, idejüket a kocsmában, a haverokkal töltő férfiakat gyakran megkérdezni sem lehetett, vagy a döntéshelyzetekben éppen nem is tartózkodtak a faluban. Volt olyan család is, ahol a részeges férjet felesége kitette egy másik szobába, s attól kezdve külön aludtak. A férj egy darabig veszekedett emiatt, de lassan beletörődött. Korábban ezt egy asszony sem merte volna megtenni, hiszen ő csak menyecske volt a háznál. Varsányi szokás szerint ugyanis az asszony ment a férje házához lakni, s ez, hogy anyós keze alá került, korábban döntően meghatározta a családon belüli státusát. A saját házba költözéssel ő lett a gazdasszony a házban, ez nagy változást jelentett számukra. Kimutatható például, hogy azokban a fiatal családokban kezdődött meg hamarabb a gyermekek hagyományos minták szerinti, vagyis a nemi oppozíciót erősen hangsúlyozó nevelésének a gyengülése, ahol nem volt velük együtt élő nagymama.

A korábban csak az őszi terményeladáskor készpénzt látó faluban a férfiaknak a havi fizetés révén lehetővé vált új, korlátlanabb ivási gyakorlata, tartós távollétük mellett, a másik legfontosabb ok volt, amely tekintélyüket kikezdte. De a változás korántsem csak a férfiak oldaláról indult meg. Asszonyaik ugyanis a tsz megalakulásával annak gyalogmunkásai lettek, s ezzel ők is pénzkeresőkké váltak. Ez a merőben új helyzet megnövelte önbizalmukat. Sokan közülük úgy érezték, hogy az itt keresett pénz a sajátjuk, amelyhez férjüknek nincs köze. Új helyzet volt az is, hogy az asszonyok együtt, brigádokba szervezve dolgoztak, tehát az egész munkanapot egymással, és nem férjük társaságában töltötték, mint korábban. „Soha ennyit nem beszélgettek egymással az emberek, mint most. Most ismerjük egymásnak a szivit, a gondolatát is.” A családi gazdaságok működése idején még annak sem örültek, ha sokbeszédű asszony volt a földszomszéd-

juk, s feltartotta őket a munkában. Tsz-beli, tartós együttléteik során azonban kezdett általánossá válni a férjeikre való nyílt panaszkodás, s ezzel egy régi tabu dőlt le. Korábban ugyanis szigorú norma volt, hogy azokat a belső titkokat, információkat, amelyek a család hírnevét kikezdhették volna, meg kellett őrizni. „Ne vidd ki a család szennyesét az utcára”– mondták maguk az asszonyok. Ezért nem működött a barátnőség intézménye Varsányban az asszonyok között. Az 1970-es években, ha erről kérdeztük őket, a válasz az volt: „Lánykoromban volt barátnőm.” (Jávor, 1978, 357.) Ha egy családnál épp veszekedés volt, és látogató toppant be, azonnal abbahagyták a vitát. „Az asszonynak azért van nagy kötője, hogy azzal mindent eltakarjon” – tartották. Ez a szabály volt az, amely fellazult a tsz-brigádokban naponta együtt dolgozó asszonyok között. A szabadabb szájú asszonyok elmesélték férjük viselt dolgait, s a többiek jókat nevettek az eddig oly nagy tiszteletben álló családfők gyengeségein. Felszabadítóan hatott rájuk a felismerés, hogy a probléma, amivel ők küszködnek, korántsem egyedi.

A hétfő lett a tsz-ben az információcsere legfontosabb napja, a „kibeszélő nap”, ekkor folyt a hétvége kitárgyalása. „A férjem olyan részegen jött haza, hogy beleesett az árokba. Nem az a baj, hogy beleesett, hanem, hogy kijött.” Ez a hangnem, ha nem is általános, de jelenlévő volt. A kibeszélő műfajnak az a törvénye, hogy ki tud nagyobbat mondani, itt is működésbe lépett, az asszonyok egymástól merítettek bátorságot ehhez. Megkérdőjeleződött az asszonyi tűrés automatizmusa. „Nekem mindig azt mondta az édesanyám, tűrjél. Én nem tudnék annyit tűrni, de nem is helyes. Jobb, ha az ember egy kicsit kimondja.” (Jávor, 1978, 332.)

Az asszonyoknak ez az egymás közötti, konfliktusoldó szabadszájúsága visszahatott a férfi–nő viszonyra is, immár férjükkel szemben is jobban hangot mertek adni kritikájuknak. Így volt ez, sok tekintetben, a tsz melléküzemágaiban, valamint az 1980-as évektől egyre több más, gyakran falun kívüli munkahelyen dolgozó fiatalabb nők esetében is. Az okos asszony azonban mások előtt megadta férjének a családfőnek járó tiszteletet. Főleg az idősebbek, a mai napig igyekeznek betartani azt a családfői tekintélyt erősítő normát is, hogy a végső szót a férfinek kell kimondania: „még megkérdezem az uramat”– mondják, ha ez gyakran csak formális gesztus is. Mindezek következtében a házastársi kapcsolatnak a magán- illetve a nyilvános szférában megnyilvánuló stílusa között egyfajta diszkrepancia erősödött fel.

Ezzel párhuzamosan, hasonlóan fellazító, elidegenítő folyamat játszódott le a csak hétvégén hazajáró férfitársadalomban is. Távollétük miatt lélekben is távolabb kerültek a családtól, a feleségtől. Jellemző, hogy a férfiak, egy vagy két hetes távollét után a munkásbusszal megérkezve, nem haza, hanem egyenesen a kocsmába mentek. Sokan érezték úgy, hogy feleségük valójában nem őket várja haza, hanem csak a pénzt, amit hozott. „Mi csak megkeressük a pénzt.” Valóban, nem kevés asszony volt, aki a faluközpontban várta a munkásbusszal hazatérő férjét, s utána ment a kocsmába is, hogy

keresetét minél előbb „átvegye” tőle. Pedig a feleség kocsmai megjelenése, pláne számon kérő fellépése igen presztízsrontó egy férfi számára. „Sokszor csak az vígasztal, hogy a haverok is így vannak.” (Jávor, 1978, 338.) Az ingázó férfiak elidegenedésének fontos tünete, hogy sokan, amikor hetenteméthetente hazajöttek, csak ténferegtek, „nem találtak úgy otthon munkát”. Még az a férfi sem, aki régebben sok mindent barkácsolt, megcsinált a ház körül. „Este, ha hazajön, csak hever, tv-t néz. Rendes, iparkodó embernek otthon is dolgozni kell.” (Jávor, 1978, 340.) Maguk a férfiak úgy érezték: „A haverokkal jobban van téma. Az asszonnyal letárgyalok öt perc alatt. Miről beszélgessek?”– fogalmazták meg új életérzésüket. „Vendégnek jönnek haza”– mondják az asszonyok. Az elidegenedés már a családi gazdaságok felbomlása után megindult, akkor, amikor a férfiak a tsz-be kezdtek járni dolgozni. „Nem tartozunk már úgy össze. Mióta a férjem a tsz-be jár, nem tudunk miről beszélgetni.” (Jávor, 1978, 349.) Mégis, sok tekintetben más volt a helyzet a tsz-ben, tehát helyben dolgozó férfiak családjaiban, ahol jobban konzerválódtak a hagyományos hierarchiának megfelelő viselkedési normák, s életükben is több volt az érintkezési pont.

A férj–feleség kapcsolat hatalmi egyensúlya a rendszerváltással bizonyos fokig „helyreállt”, mivel a tsz megszűnésével abbamaradt az asszonyok napi közös együttléte, s megszűnt az ottani munkájukkal járó saját keresetük is. Ugyanez vonatkozott a rendszerváltáskor állását elveszítő, máshol dolgozó női munkaerőre is. Meg kell jegyeznünk, hogy először a tsz melléküzemágaként működő, s a szakképzetlen lányoknak, asszonyoknak munkát adó Elzett gyár és a galvanizáló műhely zárta be kapuit. Ettől kezdve inkább csak a képzettebb nők tudtak, éspedig elsősorban a falun kívüli munkát találni.

Ha nem is a korábbi mértékben, de valamilyen szinten az asszonyok részéről is visszaállt a család belső titkait megőrző, férjük viselt dolgait nem kibeszélő magatartás, a korábban ingázó családokban is. Mai napig meg lehet figyelni azt is, hogy a férjekkel szemben szabadabbá vált stílus terjedése ellenére mennyire erős, különösen az idősebb generáció asszonyaiban, a férfiakkal való megkülönböztetett bánásmód beidegződése és gyakorlata. Amikor férfikollegánkkal együtt vagyunk néprajzi terepmunkán Varsányban, 62 éves háziasszonyunk megkülönböztetett módon bánik vele. A fő helyre ülteti, húsos ebédet készít, ha tudja, hogy jön. Mindez nekünk, nőkollégáknak, nem föltétlenül jár ki.

A rendszerváltás utáni időszakban, a nők családi szolidaritás érzetének a helyreállása mellett, sok varsányi családban megszűnt a családfői tekintélyt kikezdő, és a családot is szétziláló másik fontos társadalmi probléma, a mértékét vesztett kocsmai ivás is. Többé-kevésbé abbamaradt ugyanis az annak melegágyat adó ingázó életforma, de kevesebb lett a pénz is, mivel a férfiak közül is igen sokan lettek munkanélküliek ebben a faluban is.

Kocsmárosnak lenni Varsányban ekkor már korántsem volt olyan jövedelmező foglalkozás, mint korábban, az itt elhelyezett nagyképernyős te-

levízió, s az újonnan beállított játékasztalok ellenére sem. Utóbbiak a fiatal „célközönséget” csábítják oda, nem is hatás nélkül. Igaz, ők főleg üdítőt isznak. Sárkány Mihály megfigyelése szerint a kocsmai férfiközönség ma egy üveg sörrel a kezében üli végig az estét, gyakorlatilag tv-t nézve. Megszűntek a korábban gyakran részegségig menő nagy rund-ivások, a meghívások viszonzása, ami egy 4–5 fős társaság, egy korábbi „brigád” esetében nem kevés pohár italt jelentett, s amiből sértődés nélkül, illetve józanon, korábban szinte lehetetlen volt kiszállni. Megváltozott az ivás, a férfiasság és a barátság korábbi jelentése és igen szoros kapcsolata. Ma minden további nélkül lehet azt mondani, hogy én most nem kérek semmit. Mára egyébként a munkásszállókat is felszámolták, estére hazajönnek a falun kívül, akár Pesten dolgozó férfiak is.

A rokoni segítséggel kalákában épülő, és állandó italkínálással járó építkezések kora is lejárt a megcsappanó családi jövedelemmel együtt. Befolyásolta a férfiak iváshoz való hozzáállását az autónak az 1970-es évek végétől kezdődő elterjedése is

Nem változik viszont az elidegenedés fő oka, hogy a közös célok, amelyek ma összetartják a varsányi családot, inkább csak az asszonyoknak fontosak.

1. 2. A gyermekek helye és nevelése

1. 2.1. A munkára nevelés

A két világháború közötti Varsányban, a gyermekek, nemüktől függetlenül már korán „dologra voltak nevelve”, a lányok még a fiúknál is korábban. Ők már négy éves korukban söpörtek, libát őriztek, kilenc éves korukban pedig gyakran fejtek is. Hét-nyolc évesen, a nagy nyári munkák idején, ha a szükség úgy hozta, az ebédet is megfőzték, és ki is vitték azt a földön dolgozó szüleiknek, akár több kilométernyi távolságra is, két kezükben az ételhordót, hátukon a „batut” hordozva. Utóbbi tevékenységbe a fiúkat is belevonták. A lányokat nyolc éves korukban, a téli időszakban, anyjuk a fonásba is befogta, a durvább, zsákvászonnak való fonal készítésével kezdték tanulni a fonást. Ezt a munkát, gyakran este 10–11-ig végezték. Az ő munkába fogásuk ideje jobban függött a családi körülményektől, mint a fiúk esetében. Például attól, hogy anyjuk milyen rendszerességgel járt ki a mezőre, volt-e nagymama a háznál, illetve, hogy hány lány volt a családban, akinek a kelengyéjét el kellett készíteni.

A fiúk esetében komolyabb munkába fogásuk jobban összefüggött testi fejlettségükkel. Disznót már öt évesen, tehenet öt-hat évesen is őriztek, de azt, hogy mikor kezdtek, pl. aratni, egyéni adottságaik, sőt saját ambícióik is befolyásolták. Tizenhárom éves korára, 1967-re visszaemlékezve dicsekedett el egy egykori jobb gazdacsaládból származó, ma középko-

rú varsányi férfi, milyen büszkeség volt számára, amikor megérezte, hogy szülei már „számolnak vele” a „férfitestet és férfierőt igénylő” munkáknál. Apjának címezték a neki szánt dicséretet: „Könnyű neked Barát Feró, mert már neked a fiad is aratja a búzát. Több se kellett nekem. És láttam, hogy a hasonló korú fiúk hordták az ebédet, nekem meg már hozták, mert kaszás voltam.” A fiúgyermekek mezőgazdasági munkába állítása sok családban olyan sürgető szükség volt, hogy nyolc-tíz éves korukban apjuk nem ritkán, a tanárok kérlelése ellenére, az iskolából is kivette, illetve csak a téli hónapokban tudta oda elengedni őket.

A dolgosság, vagyis az hogy, „mindent tudjon dolgozni”, a leányok magatartási mintájában – gyakorlati haszna mellett – azért is volt fontos, mert ez kedvezően befolyásolta jó hírüket, s ezzel férjhez menési esélyeiket is. Nekik minden dolgukban tettre kész frissességet kellett hangsúlyozniuk. „Amelyik lány gyorsan megy az úton, nem melegszik meg a por a lába alatt, az jó feleség lesz”– tartották. A fiúgyermekeknél a munkabírás jelentőségét viszont az adta, hogy ez emelte át őket a férfikorba, mivel a komolyabb munkákba való bekapcsolódás – ellentétben a lányokkal –, presztízzsel és többletjogokkal járt. A lányok esetében ez már csak azért sem lehetett így, mert Varsányban „csak az a munka, amit a férfi csinál”– mondják az asszonyok. A nők által végzett munkáknak férjeik szemében nem volt, és mai napig sincs nagy becsülete, már csak lényegesen alacsonyabb fizetésük miatt sem.

A munka volt tehát korábban az erényeknek az a foglalata, amelyben a fiatal megtanulta a helyét a családban és a társadalomban, az őrá magára vonatkozó törvények elsajátítása során**.** Magától értetődik, hogy ezt nem az 1–2 holdon tengődő kisembereknek – ami a falu társadalmának mintegy kétharmadát jelentette –, hanem a nagyobb földön dolgozó gazdáknak volt inkább szükségük átadni. „Ha kocsival jössz haza a mezőről, s valaki megy az úton, vedd föl. De ne vidd hazáig, csak az útelágazásig” – emlékszik vissza nagyapja tanítására egy ma középkorú férfi. Ez a példa azt kívánja dokumentálni, hogy a munkavégzés hogyan hozta magával az erkölcsre való nevelést is, beállítva még a mértéket is, példánk esetében, pl. a szívélyesség terén. A munkába való bevonás mellett a paraszti nevelés Varsányban kevésbé használta a meggyőzést, a jó példával való buzdítást, inkább egy határokat kitűző nevelési rendszer volt. A normarend megszabta, hogy mely dologban meddig mehet el egy gyermek, illetve fiatal. A határok betartását e nevelési módszer fenyegetéssel, a lányok esetében egyenesen rájuk való ijesztéssel erősítette meg: „Ha megesel, a sínre teszem a nyakadat”. Tehát nem a keresztény erkölcs elveire való hivatkozással éltek, noha eszményeikben döntően ezek a normatívák uralkodtak. „Isten nevel, akit nevel” – mondogatták Varsányban, s ebben is a nevelés verbális szintjének a példamutatással szembeni leértékelése fogalmazódott meg. Sok szülő úgy tartotta, hogy azért nem kell gyermekeiket nevelniük, mert azok úgyis „tudták, hogy „*honnan mentek el*”, vagyis a példaadásra apelláltak.

Ennek a nevelési elvnek a hátrányai mutatkoznak meg most, amikor a fiatalok nincsenek belevonva az otthoni munkába, legfeljebb „segítenek", az ő dolguk a tanulás. Így a munka, mint nevelési szituáció alig működik. A fiataloknak pedig, szüleik változó életstratégiája, de a hagyományos értékrend megrendülése miatt sem könnyű tudniuk, hogy „honnan mentek el".

Meg kell jegyeznünk, hogy a falu gazdálkodó családjainál mai napig erősebb a gyermekek munkába vonása. A skála túlsó végén pedig a vállalkozó családok gyermekei állnak.

1. 2. 2. Változások a munkára nevelésben. A „juttatások, illetve viszonzások"[3] rendszerének szétszakadása

A családon belüli, korábban említett hatalmi eltolódás, a női dominancia térnyerése csupán következménye annak, hogy a varsányi családok – vizsgált korszakunkra – gazdálkodási egységből szinte kizárólagosan fogyasztói egységgé válnak. Ez a család funkciójával kapcsolatos változás nincs hatás nélkül a gyermekek családon belüli helyzetére, így nevelésére sem.

Az 1970-es évek elején még elképzelhetetlen volt, hogy egy gyermek vagy fiatal ne segítsen otthon. A fiúk vizet húztak, fát vágtak, a leányok pedig, kelengyéjük készítése mellett, a kertben segítettek. Az évtized végére azonban már sok anya nem tartotta fontosnak, hogy megtanítsa lányát a főzésre, illetve a többi alapvető házimunkára. A későbbiekben ennek a tendenciának a fokozódását követhettük nyomon. Egy idősebb asszony panaszolta, hogy az 1990-ben hozzájuk kerülő, akkor 18 éves menye „mikor idekerült, nem tudott semmit. Őt nem kapcsolták a munkába, mert mama, vagyis nagymama volt a háznál."

Az 1990-es évek végén a 8. osztályos lányok között már olyan is van, aki nem tudja, hogyan kell a felmosórongyot kicsavarni, vagy még életében nem mosogatott. Ebben a tendenciában, más okok mellett, a szülőknek az iskola, a tanulás iránti megnőtt respektusa is benne van. De azt is meg kell említenünk, hogy a több nemzedékes családokban, az idősebb generáció gyakran alig engedi a fiatalt a munkához, hogy ezzel saját fontosságát bizonyítsa: „Hagyjad, majd én"– mondják, az ifjak pedig hozzászoknak ehhez, s később, amikor már kiscsaládi együttélés van, természetesnek veszik, hogy az anyjuk végez minden háztartási munkát. „Ők tanulnak, tévéznek"– summázza tizenéves gyermekei legfőbb tennivalóit saját anyjuk is.

A lányok többet segítenek otthon, gyakran az egész házban porszívóznak, saját szobájukat maguk takarítják, sőt, ezt nem kevés fiú is megteszi, „ha olyan kedvem van"– mondják. A fiatalok egész otthoni munkájára, sőt életvitelére ez a kedv-függőség jellemző. Gyakran hallani, főleg a fiúk szájából indoklásként: „nincs kedvem". Templomba azért nem jár, mondja

---

3 Gyáni Gábor terminológiája.

egy 18 éves fiú, mert: „én nem bírok felkelni olyan korán, meg meguntam. Minden vasárnap ugyanaz van.”

Ez a hangulat vezérelte, önkímélő életvitel merőben idegen a hagyományos paraszti mentalitástól. Nincs is, ami ösztönözze a fiatalt, ugyanúgy megkap mindent, ha megbukik, ha nem, a bukdácsolva tanuló gyermek is kiköveteli járandóságát.

1. 2. 3. A fiúvá, illetve lánnyá nevelés technikája

Varsányban a fiúk, illetve a lányok nevelése későbbi, „kiegészítő szembenálláson” alapuló szerepeiket szolgálta. A gyermeknevelés elválaszthatatlan volt a fiúvá, illetve lánnyá neveléstől. Itt nem egyszerűen gyermeket, hanem fiút, illetve leányt neveltek. A következőkben ennek technikáit vizsgáljuk meg.

Az aszimmetrikus magatartási minták továbbörökítése

„A leányban mindenekelőtt az önkontrollt igyekeztek fejleszteni, mivel ez szavatolta a férjhez menési esélyei szempontjából oly fontos tisztaságának és jó hírének megőrzését.” (Jávor, 1998, 161.) Ezért szerepüket a tiltások oldaláról fogalmazták meg: „Ne tedd keresztbe a lábad!”, „Ne fütyülj!” A fiúk illetve a lányok nevelésének alaptónusa mára nem sokban különbözik, mégis, a nemek közötti, a férfi státusával járó nagyobb respektusból eredő, és korábban hangsúlyosan kifejeződő aszimmetrikus viszony ma is sok tekintetben érzékelhető.

1987-ben végzett terepmunkám során feltűnt egy, a buszmegállóban várakozó középkorú házaspár. Az asszony mindkét kezében egy nagy kézicsomaggal állt ott – az egyik táska tetején férfikardigán volt átfektetve –, férjénél pedig csak egy kisebb csomag volt. „Muszáj segíteni”– mondta a férfi szinte magyarázkodva, mikor tekintetünk találkozott. Ő azt hitte, hogy én az ő csomagvivését furcsállom, míg én a különbséget tanulmányoztam, ezek szerint nem túl diszkréten. A férfiemberhez, aki a hagyományos Varsányban lovas kocsival járt, jelenleg pedig, ha teheti, autóval, ma sem illik a csomagcipelés.

„A privilegizált férfiszerepnek megfelelően, amelyre felkészítik őket, kevesebb velük kapcsolatban az elvárás, ugyanakkor nagyobb szabadságot élveznek, mint kortárs csoportjukban a lányok.” (Jávor, 1989, 160.) A fiúgyermekbe már kiskorában „belenevelik, hogy ő fiú,” s apjától a mintát is megtanulja ehhez. 2004 májusában az első áldozáskor a templomban a kislányok rózsafüzérrel, imakönyvvel a kezükben álltak ott, mellettük, a „férfi oldalon”, egy 3 év körüli kisfiú állt, ezüstszürke, butikban vett öltönyben, végig zsebre vágott kézzel. A mise után egy, a templomkertben beszélgető férfitársaságnál is azt láttam, hogy egyikük, és a velük lévő kisfiú is zsebre vágott kézzel vett részt a társalgásban.

A fiúk ma is „parancsolnak” az anyjuknak, és a legtöbb anya ugyanúgy kiszolgálja a fiát, akárcsak a férjét. Az 1970-es évek elején még a lánytestvérek is kiszolgálták a fiútestvéreiket étellel, ha anyjuk nem ért rá. A férfiember nem merített magának a fazékból, ez a nők dolga volt. „Nem is illő, hogy az ember ott kontárkodjon a fazékban. Nekem az furcsa is lenne” – dohogott már a feltételezéstől is egy idősebb férfi. Változás e téren azok között a ma 20–30 év közötti fiatal férjeknél figyelhető meg, akiknek a felesége is dolgozik.

A helyi nyugdíjas igazgató szerint a nemek közötti megkülönböztetés oly módon is továbbél, hogy „a fiúban a legbutább is valaki”, ugyanakkor a legértelmesebb lány is örül, ha egy akár nála sokkal rosszabb szellemi képességű fiú is az, aki feleségül kéri.

2003–2004-ben, a terepmunkák során azt tapasztaltuk, hogy bár a lányok segítőkészebbek voltak, de már ők is „parancsoltak” az anyjuknak: „ezt vasald ki, amíg fürdök”– szólt oda jelenlétemben a 16 éves, diszkóba készülődő lány az anyjának.

Az öltöztetés, mint a fiúvá-, illetve lánnyá nevelés fontos technikája

Varsányban mindig is kiemelt területe volt a fiúvá, illetve lánnyá nevelésnek az öltözék, mint a férfi–női oppozíció kifejezésének szimbolikus rendszere. Már 1971-ben azt tapasztaltuk, hogy az új ház felépítése mellett a lányok stafírungjának és ruhatárának egyre pazarabb kiállítása volt a család anyagi erőfeszítéseinek legfontosabb területe. „Ami a lányomnak abban a szekrényben van bezsúfolva, abból már egy autót vehettem volna”– mondta beletörődően egy apa 1973-ban. Autó ebben az időszakban gyakorlatilag nem volt a faluban. A termelőszövetkezetben együtt dolgozó asszonyok egyfajta fogyasztási versengésbe hajszolták bele egymást, s a család megnőtt készpénz-jövedelméből egyre többet fordítottak a lányok öltöztetésére.[4] A kereskedők gyakran egyenesen a tsz-irodába vitték eladó portékájukat, ahol az asszonyok méterszámra vették lányaiknak a ruhaanyagokat, szinte egymás kezéből „tépve ki” a mutatósabbakat. A varsányi eladó leánynak, a mai napig, nemcsak joga, de kötelessége is, hogy szép legyen: „Itt az a törvény, hogy a lánynak szépnek kell lennie.” Kutatásunk kezdetén komolyabban még csak a nagylányok öltöztetésére fordítottak gondot. A lányos illetve fiús öltözék nemcsak mennyiségében, de egész szemléletében különbözött, éspedig hangsúlyosan. Voltak pl. „lányos” színek, amelyek csak az ő számukra voltak fenntartva. A lányok színpompás és változatos ruhatára mellett a fiúk ruházatát a sötét színek és zárt formák uralták. Még a mintás, „összevissza minden színű” pulóvert sem tartották eléggé fiúsnak.

Nagy változást jelentett a varsányi óvoda 1976-ban való megnyitása. Ez az intézmény az otthon eddig megstoppolt térdű tréningruhában játszadozó, óvodás korú kislányok ruhatárának olyan felfejlesztését hozta magával,

4 Erről bővebben Jávor, 1978.

amely eddig csak az eladó sorban lévő lányoknak járt ki. „Az óvodából divatot csináltak.” Az anyák úgy érezték, hogy lányuk az óvodába kerüléssel mintegy a nyilvánosság elé lép ki, s ezért itt csak hangsúlyozottan lányos ruhákat viselhet. Úgy is mondhatnánk, hogy egyszeriben „lánnyá öltöztették” őket. „A lányomat szeretem úgy megcifrázgatni, végül is kislány. A lányt jobban megnézi a falu. A híre már kiskorától alakul” – magyarázta nekem egy anyuka (Jávor, 1989, 166.). Az óvodás kislányok öltözékét a piros, rózsaszín, fehér, fodros jelzőkkel írhatnánk legjobban körül. Mindehhez kötelezően járult hozzá a hosszú, maslival koronázott hajviselet, a piros vagy fehér pántos szandál, illetve lakk félcipő. A nadrág szóba sem jöhetett. A nagyanyák a piros fodros szoknyácskákra még arany zsinórt is varrattak a falubeli varrónőkkel.

A nagylánykorban előrehaladva a lány külső megjelenése egyre ritualizáltabb lett, egyre többféle szempontnak kellett megfelelnie, hogy külseje megfelelően „lányos” legyen. Ilyen fontos szempontok lettek az *alkalomszerűség,* a *változatosság*, a *divatkövetés*, és bizonyos kiemelt alkalmakkor a ruha hangsúlyozottan *új* volta. „A lányt, azt jobban kell mutogatni.” (Jávor, 1998, 167.)

A terepmunka majd négy évtizede alatt azonban szemtanúi lehettünk annak, ahogy egyre erőteljesebb hangsúly került a fiúk öltözékére is. Kezdetben ők az óvodába is tréningruhában jártak, amihez barna, illetve fekete zárt szandált viseltek, a hajuk pedig, akárcsak apáiké, a tarkójukig fel volt nyírva. Először 1987-ben tapasztaltuk a fiúk öltözékével való törődés lassú megindulását, az ő „szürke eminenciás” stílusukból először az óvodás korú kisfiúk kiemelését. „Most kezdik, hogy ne legyen olyan nagy a különbség” – erősítette meg feltételezésemet egy anya 1987-ben. Nehezen dőltek le a tabuk. Tréningruha helyett először egy olyan kisfiú viselt az óvodában kordbársony kertésznadrágot, akinek az édesapja Németországban dolgozott, s ezt a ruhadarabot ajándékba hozta kisfiának. Egy merész fiatal anya lánya kinőtt piros sortját a kisfiára örökítette. Egy másik pedig csíkos, azaz mintás sapkát vett fiának. A változás e téren folyamatos volt, de megállt az óvodás korosztálynál.

Az iskolás fiúk öltözékében továbbra is a tartósság volt a legfőbb szempont, évi két tréningruha járt ki nekik. Az 1980-as évek legvégén kívülről indult el a változás. Varsányban is megjelent a farmernadrág, amihez a fiúk fekete, a különböző együtteseket reklámozó trikót hordtak. A fiúk öltözködési stílusába is behatolt tehát a divat. Ennek megfelelőn félcipő helyett sportcipőt kezdtek hordani, amelyből eleinte az anyák által a kínai piacon vásárolt változat is megfelelt. Kutatásunk végére azonban ezt a fiúk már csak otthon voltak hajlandóak hordani, s a márkásság szigorú követelmény lett közöttük is. Ez a „márkatudatosság” (Almási, 2002, 53.) azután a farmernadrágra is kiterjedt, majd a zenekarok fényképével ellátott trikók helyét is felváltották a márkanévvel ellátott felsőrészek. Márkátlan, vagy márkahamisított öltözékdarabot viselni a fiúk esetében még presztízsrontóbb volt, mint a lányok-

nál, akiknél máig külsejük összhatása a döntőbb. Az 1990-es évek közepére a fiúk öltözéke figyelemben és pénzben már kezd felzárkózni a lányokéhoz, 2004-re pedig több családnál utoléri, sőt a fiúruhák drágasága miatt gyakran le is hagyja a lányok ruházatával kapcsolatos kiadásokat.

1. 2. 4. A tanulás

Láttuk, hogy a tanulás iránt a szülők részéről eleinte milyen nagy volt az ellenállás, mivel a hagyományos Varsányban ennél fontosabb szempont volt a gazdaság érdeke. Az 1970–1980-as évek nagy építkezési hulláma idején pedig az új ház felépítése állt a fogyasztási rangsor első helyén, s ennek minél gyorsabb felépülése érdekében a fiúgyermekeket kivették akár a szakmunkásképző iskolából is, hogy mint kőműves segédmunkás, eltartottból ő is keresővé váljon.

A lányok esetében más volt a helyzet. Őket a hagyományos varsányi leánynevelés normáinak megfelelően, férjhez menésükig otthoni kontroll alatt tartották, attól félve, hogy ha elmegy, akkor „elkurvul". „Itt még az olyan lányokat becsülik, akik a családban nőnek fel. Ha egy lány elmegy, mindjárt több róla a szó." (Jávor, 1978, 327.) Az 1960-as években két leány ment el a faluból tanulni, de hamar fölhagytak vele, nem tudták elviselni a falu feléjük áradó gyanakvását, amely pusztán azért járt ki nekik, mert egy, a falu kontrollja alól kieső világban mozogtak. Még kutatásunk kezdetén, az 1970-es évek elején sem tanult tovább egyetlen lány sem az általános iskola befejezése után. A helyi erdőgazdaságba jártak idénymunkásnak, a fennmaradó időben pedig otthon segítettek és kelengyéjüket készítették, hímezték.

1974–1975 után van e tekintetben egy áttörés, de tömegesebben a lányok csak 1983–1984-től mentek szakközépiskolába tanulni, néhányan pedig gimnáziumba. Az évtized második felére pedig – ahogy a nyugdíjas igazgató mondja – „már a buták is mentek tanulni". „Ne kapáljon, mint én" – ez volt az a motívum, amely legyőzte a szülők idegenkedését. 1987-es terepmunkánk idejére már csak az a megszorítás élt, hogy a lányt a „megyén kívül" nem engedték. A legtöbb lány a balassagyarmati szakmunkásképző iskolák valamelyikébe járt, innét naponta haza tudott buszozni. Ebben az időszakban a cukrász és fodrász szakma volt a legvonzóbb számukra oly annyira, hogy ide csak protekcióval lehetett bejutni. Kutatásunk befejező stádiumában, 2004-ben, az egészségügyi- és a közgazdasági szakközépiskola volt a legnépszerűbb, de néhányan eddigre már főiskolára is eljutottak Budapestre, Vácra, sőt, Keszthelyre is.

A fiúk már korábban, az 1960-as években – a családi gazdaságok megszűnése után – kezdtek eljárni szakmát tanulni, igaz, csak a 3 éves szakmunkásképző iskolába. Felőlük már akkor úgy gondolkodtak a szülők, hogy amelyikük tanul, majd többet keres. Így a rosszul tanuló fiút is küldték: „Fiam, legalább kőművesnek menj!" Ők lényegesen nagyobb arányban

mentek szakmunkásképzőbe, mint szakközépiskolába, gimnáziumba pedig szinte egyáltalán nem pályáztak – és ez a helyzet mára sem változott sokat. Sok szülő ma sem látja értelmét fia magasabb szintű taníttatásának, mert a fiúk többsége, akármit is tanul, végül úgyis az építőiparban köt ki. Ott a legjobb ugyanis a kereset, s hamarabb lesz a fiatalból kenyérkereső. A fiatalokat is sújtó munkanélküliségre a gondosabb szülők az utóbbi években gyermekük „több lábra állításának" stratégiájával válaszolnak. Több szakmát taníttatnak ki velük, amelyek azonban nem egymásra épülnek, hanem mellérendeltek, mint pl. a sofőr és a burkoló szakma.

Új, egy-két éves jelenség ugyanakkor az is, hogy egyre több az iskolakerülő gyerek, akiket végül ezért ki is csapnak az iskolából. Mivel ezek a fiatalok is elmentek a reggeli busszal Balassagyarmatra, a szülő mit sem sejtett arról, hogy fia a tanítási idő alatt egy ottani presszóban kártyázik, vagy a városban korzózik. Nem kevés a lemorzsolódó fiú sem. Ilyenkor új szakmával próbálkoznak. Egy apa – 1996-ban – eleve úgy beszélt 15 éves fia szakközépiskolába járásáról, hogy „lehet, hogy ezt sem fejezi be, mert ambíció az annyi, hogy belekapok, oszt meguntam. De bennem sincs sok." A szülők tehát gyakran már nemcsak a munkakultúrát, de az ambíciót sem tudják gyermekeik felé közvetíteni. Igen nagy nehézséget jelent a fiatalok továbbtanulásánál, főleg új területeken, az otthoni minta hiánya is. Például egy autószerelőnek tanuló fiatalember családjában, mint panaszolta, az autót egy öreg Trabant jelenti.

A tanárok úgy ítélik meg, hogy évről-évre „rosszabb gyerekanyag" kerül be az iskolába. 1996-ban a gyermekek fele iskolaéretlennek bizonyult, amit az érintett szülők presztízsveszteségként éltek meg, és többen közülük nem fogadtak el. Volt olyan apa is, aki pénzzel elintézte, hogy az ő fia „mégis iskolaérett" lett.

Van egy-két, főként máshonnét beköltözött család a faluban, amelyek az átlagosnál gondosabban nevelik gyermekeiket. Egyikük panaszolja, hogy kicsúfolják őket a faluban, amiért másként, több odafigyeléssel nevelik három fiúgyermeküket. Többek között, ők maguk, így az apa is! – viszik, s hozzák, az iskolából kisiskolás gyermekeiket, mégpedig gyalog. Ez az iskolás gyermekek esetében itt nem szokás, az óvodába pedig az anyák, illetve a nagyanyák hordják gyalog vagy biciklivel a gyermekeket. Férfiember ezt ritkán teszi, s akkor autóval, mert Varsányban ez női feladatnak számít. De az említett szülők szót emelnek, sőt harcolnak a gyermekek érdekében a pedagógusok ellenében is. Így például szeretnék elérni annak az újonnan bevezetett szokásnak a megszüntetését, amely szerint a tanulók reggelenként nem mehetnek be közvetlenül az iskolába, hanem az udvaron kell gyülekezniük, a legrosszabb időjárás esetén is. Helytelenítik azt is, hogy az iskolába vezető új útvonal egy része a forgalom miatt nem biztonságos, egyébként ők ezért kísérik el gyermekeiket, akiket pedig társaik közösítenek ki, sokban eltérő mentalitásukért. Hozzátartozik mindehhez, hogy nem öltöztetik gyermekeiket különösebben divatosan, mert a hangsúly náluk olyan szellemi területeken van, mint pl. nívós és drága társasjátékok megvétele, s a

közös családi játék, vagy családi országjárás. A varsányi értékrend szerint a normáktól való bármilyen eltérés, a közösségből való kitűnni akarásnak, „tüntetésnek", végső soron a többség „lenézésének" számít, amire kiközösítéssel válaszolnak. Ezért veszélyes dolog itt minden újítás. Ez mára, különösen egyes területeken, lazulóban van. Megjegyezzük, hogy néhány falubeli fiatal házaspár esetében is megindult némi változás a gyermekeikkel való foglalkozás terén, előfordul, hogy a szülők társasjátékoznak kisgyermekükkel, s ha fiú a gyerek, akkor az apa közösen „szerel" vele biciklit. Az iskoláskorú gyermekek esetében azonban ez egyelőre nem szokás.

1. 3. A fiatalok

1.3.1. Az udvarlási formák és viselkedési normák változása

Korábban, még az 1980-as évek elején is, az eladó sorban lévő leányok viselkedését szabályozó normák a házasság révébe való mielőbbi, sikeres beérkezést szolgálták. Ennek alapvető feltétele egy lány kikezdhetetlen jó híre volt, amelyet viselkedési szabályokkal véltek biztosítani, főként a nyilvánosság előtt hangsúlyozott szemérmességgel, tartózkodással. Ennek a visszafogott stílusnak a lányok lesütött szeme is fontos motívuma volt: „Azt se tudtam milyen színű a Pista – későbbi férje – szeme". A lányok tánc közben sem néztek a legényre, s az utcán is lesütött szemmel, egyenletes, sietős tempóban illett járniuk, nem állhattak le sem nézelődni, sem beszélgetni. Ez utóbbi az asszonyi státussal járó előjog volt.

Ezzel a nagyfokú tartózkodással párhuzamosan azonban, még az 1960-as években is, élt Varsányban egy igen sajátos udvarlási mód, az ún. „hálókamrázás" szokása. Ennek értelmében este, a kocsmából távozó legények csoportosan indultak a lányos házakhoz udvarolni, mégpedig azt követően, hogy a külön kamrában fekvő lány ablaka elsötétedett, vagyis elfújta a petróleumlámpát. Itt a sötétben fogadta a legények látogatását, akik közül végül mindig csak az udvarló maradt. A lánynak ebben a helyzetben is meg kellett tudni őrizni tisztességét, de a lesütött szemhez képest ez mégis figyelemre méltó udvarlási módnak mondható.[5]

Az 1970-es évek közepén nagy port vert fel a faluban, hogy az egyházi ünnepeken a Mária szobrot hordozó öt, hófehér viseletbe öltözött, úgynevezett „Mária lány" közül kettő már az esküvője előtt várandós lett, noha a legjobb hírű lányok közül választották ki őket. A felháborodás elsöpörte e korábban nagy becsben tartott szokást.

Varsányban, mint más falvakban is, a bál volt a fiatalok szórakozásának legfontosabb alkalma, amelyet kutatásunk kezdetén a falu egykori mozi termében tartottak, és az egész közösség számára kiemelkedően fontos ese-

[5] Sárkány Mihály egy középkori „Trisztán és Izolda" típusú, próbára tevő szokás fennmaradását látja ebben.

mény volt. A fiatalokon kívül ugyanis jelen voltak az anyák és nagyanyák is, akik a falak melletti lócákon ülve a társadalmi ellenőrzést „gyakorolták". Figyelték, hogy ki kivel és hogyan táncol, de arra is volt szemük, ha egy fiatal pár kiment a teremből, épp az ellenőrzést kikerülendő. Ilyenkor megjegyezték, hogy mennyi ideig voltak távol. A következő hétvégi bálig, a fiatalok viselkedése volt a téma, s figyelmüket a lányok legkisebb engedékenysége sem kerülte el. Nem volt veszélytelen ez a társadalmi kontroll a lányok jó hírére nézve, mivel éppen ezek az idősebb asszonyok mondtak – az egész falu véleményeként – elfogadott ítéletet arról, hogy ki a faluban rendes lány, s ki nem az. Gyakorlatilag ők irányították a házassági piacot információikkal a szülők és rokonok véleményét erősen meghatározva. Ezért fontos volt, hogy egy lány ne csak tisztességes legyen, de azt, egész viselkedésével, mintegy meg is tudja jeleníteni. Sőt, férjhez menési esélyei szempontjából az utóbbi volt a fontosabb. „Az a híres lány, akit a rokonai kihírelnek" – tartották. Ezért is volt fontos és becsült a nagy rokonság.

A hagyományos párválasztási rendszer megszűntével azonban az eddig passzivitásra ítélt lányok annak tevékeny alakítói lettek. Összefügg ez a korábbi udvarlási szokások megszűnésével is, amelyet a fiúk kezdeményezése, aktivitása jellemzett. „Most nem mennek a házhoz a fiúk. Most nem keresnek fel, ha nem te mész moziba, diszkóba." (Jávor, 1998, 161.) A *kezdeményezés* mellett az *engedékenység* lett a lányok másik fontos udvarló-szerző stratégiája. Most nem szégyen a lányra nézve, „ha a fiú akárhogy ölelgeti, nem szólnak, a szülő örül, hogy kapós." Sokan úgy tartják, hogy „ma már a lányok udvarolnak a fiúknak" (Jávor, 1998, 162.). Mindez a hagyományos magatartási minták átalakulásával jár. A lányok újfajta engedékenységüket azzal magyarázzák anyáiknak, hogy „ha nem engednek a fiúknak, az más lányt keres magának". Sok anya el is fogadja ezt az érvelést. „Most azt hiszik a lányos anyák, hogy az a lényeg, hogy fiú legyen." „Ott marad meg a fiú, ahol fekszik" – terjedt az új mondás az eddig lányaik hírét sárkányként védő anyák között is. Még az is előfordult, hogy maga a lányos anya hívta be az autóban szerelmeskedő fiatalokat a házba, nehogy megfázzon a lánya. A leányminta ilyen radikális megváltozását a házassági piac zavarának a jeleként értelmezhetjük.

A lányok öltözködési normáinak változása

Az *öltözködés is viselkedési forma*, amely szimbolikusan leképezi a leánymagatartásban bekövetkezett változásokat. Ez változott meg radikálisan az 1980-es évek közepétől, a faluból való eljárással. Öltözködnie egy lánynak mindig is gazdagon, „cifrán" kellett, de hagyományos viselete nem annyira testi formáit, mint inkább egyfajta egészséges kerekdedséget hangsúlyozott. Ez elsősorban a csípőnek a sok szoknyával való hangsúlyozását jelentette, a mellet ez a viselet nem hogy hangsúlyozta, de egyenesen leszorította. A kivetkőzés a fiatal lányok esetében a faluból való eljárással vált erőteljesebbé. „Mióta továbbtanulnak a lányok, azóta divatoznak. Mert oda már nem

vehet kerek szoknyát." Ettől kezdve a hagyományos népviselet már csak a templomi alkalmakra korlátozódott. A kivetkőzés kezdeti szakaszában sem változott azonban a norma, hogy egy lánynak „takarnia kell a testét". Ezt a normát először a farmer kezdte ki, amely csak látszólag „takar", valójában azonban hangsúlyoz. Innét már csak egy lépés a „*testhez tapadó*" jelzővel körülírt női divat elterjedése, a kétezres évek elején.

A szórakozás formájának megváltozása, a diszkó-kultúra elterjedése. Harc az információért

Az 1970-es évek közepén nagyot változott a fiatalok szórakozásának formája, mivel ettől kezdve csak maguk, a szórakozni jövő fiatalok mehettek be a táncterembe. Ez az újfajta szórakozási mód elzárta az információt az anyák, az asszonyok elől. Nem könnyen engedték ki a kezükből gyermekük, s a többi fiatal, korábban megszokott szoros ellenőrzését, s legalább az ablakon, s a ki-kinyíló ajtón keresztül próbáltak bekukucskálni. Ekkor, az 1970-es években kezdődött el részükről a „harc az információért" (Pápay, 1989, 69.). A bálból való kirekesztésüket már csak a „sötét bálnak" elnevezett falubeli diszkó 1980-ban való megnyitása tudta fokozni. „Nagyon nehezen törődtem bele, de rájöttem, hogy egyedül nem válthatom meg a világot" – mondta egy anya, akinek lánya idejárt szórakozni. A művelődési ház alagsorában erre a célra kialakított helyiséget egyébként, megnyitása után 5–6 évvel, „kilengések" miatt bezárták. Ettől kezdve Szécsénybe helyeződött át a diszkózás. A szórakozás, a tánc tehát immár nem közösségi esemény volt, mint még az 1970-es évek elején is, hanem a *fiatalok szubkultúrájának, függetlenségének előretolt hadállása*.

Korábban a fiatal a bálban csak 10-ig maradhatott, a diszkóban pedig éjfélig, s ez a behatárolás egy bizonyos fokú kontrollként szolgált még az 1970–1980-as években is. A fiatalok szórakozásának Szécsénybe való átkerülése azonban a szülői ellenőrzésnek ezt az utolsó bástyáját is lerombolta, s ez elsősorban a lányok esetében feltűnő. Szécsényből ugyanis csak kalandos módon, a fiúknak – az apjuktól kölcsönkapott – autójába való bekéredzkedéssel tudnak hazajönni, ami az esetek többségében némi bezsúfolódás árán sikerül is. Ha pedig mégsem, akkor autóstoppal vagy gyalog jönnek haza a lányok a 4–5 kilométernyire levő Szécsényből. Az utolsó varsányi busz ugyanis éjfélkor elmegy, azonban a hangulat a diszkóban „akkor kezdődik". Így a szülő már semmi józan korlátozással nem élhet, legfeljebb azzal, hogy nem engedi diszkóba a lányát. Ez viszont hosszú távon nem megoldás. Igaz, hogy míg a fiúknak csaknem 100 százaléka, a lányoknak csak mintegy a negyede jár el a diszkóba, de nem a szülői tiltás, hanem a technikai nehézségek, s a partnerhiány miatt. A varsányi fiúk ugyanis ismerkedni járnak a szécsényi diszkóba, és nem a falujukból való lányokkal szórakozni. Így a varsányi lányok leginkább a barátnőjükkel együtt mennek oda. Merőben más helyzet ez mint korábban, amikor a bálokban a teljes fiatalság ott volt, s a falubeli fiúk a falubeli lányokat táncoltatták.

A lány-, illetve fiúideálnak a változása

Az 1970-es évek leányeszménye a legények társaságában hallgatagon, visszafogottan viselkedő leány volt, aki ezzel a viselkedéssel mintegy szavatolni, megjeleníteni látszott erényességét, feddhetetlenségét. Ebben az évtizedben azonban a fiatalemberek, ellentétben az otthon tartott lányokkal, kezdtek eljárni a faluból, s más típusú lányokkal is megismerkedtek. Az a meggyőződés fogalmazódott meg sokukban, hogy a varsányi lányok „mulyák." Szinte nevetségesnek kezdték találni a korábbi leányeszményt, amely leginkább a házasságokat összehozó, idősebb asszonyok elvárásainak kívánt megfelelni. „Ők az erkölcsös lányok! Ez azt jelenti náluk, hogy ők meg nem szólalnak az Úristennek sem. Ők szerényen mosolyognak csak." (Jávor, 1978, 333.) Egyre többen választottak más faluból való feleséget. Ezt a közösség is lereagálta, „utánaengedett", s fokozatosan felszabadultabb, ma már szinte szabadosnak tűnő lány lett az eszmény. A lányok ugyanis már nem a házassági piacot irányító idősebb asszonyoknak akarnak megfelelni, hanem a fiúknak kívánnak tetszeni, s ebbe anyáik is nagyrészt beletörődtek. Az apák azok, akik jobban ragaszkodtak a hagyományos mintákhoz, féltik a lányukat: „Ha megkurvul a lány, a disznóólba mentek lakni mind a ketten!" Felesége nem osztotta aggodalmát: „Ha megkurvul, nem ő lesz az első, sem az utolsó." (Jávor, 1998, 163.)

Mindkét nemű fiatal számára fontos, új normákat közvetítettek a tv-műsorok, s a városban tapasztaltak, látottak is. Az 1980-as évek végére a lányok között egyre terjedő vélemény lett, hogy az engedékenységgel, és a butikokban látott csábos ruhatárral, egyszóval a fiúk kedvében való járással jobban célt lehet érni, mint a hagyományos viselkedési és öltözködési normákkal.

Mára a fiúk többségének a „világi" lány tetszik, akivel „mindenről lehet beszélgetni", akinek emellett jó alakja van, s ezt öltözéke is kellően kihangsúlyozza, és akivel „reprezentálni" lehet. Ez utóbbi igényt több fiatalember is megfogalmazta. „Te nagyon ókoriasan öltözöl" – kritizálja két gyermekes, saját tehenészetükben dolgozó feleségét egy 30 év fölötti ifjú férj is, 2004-ben. A fiúk az ideális lányról szólva, először a külsejét, alakját, és divatos öltözékét említik, s csak rákérdezésre mondanak valamit belső elvárásaikról, a legtöbben épp az említett beszélgetni tudást. Felértékelődött a talpraesettség is. 1986-ban, egy akkor az átlagosnál modernebbnek számító férfi büszkén mondta két gyermekes, traktort is vezetni tudó, 34 éves feleségéről, hogy „mindent rá tudok bízni".

Eleinte, az 1980-es években, még a fiúknak illetve a vőlegényeknek kellett ösztönözniük választottjukat, hogy tanuljanak meg autót vezetni. Ma ez már majd minden lány tervei között ott szerepel, s már nem habitusbeli, hanem anyagi korlátai vannak. Megjegyezzük, hogy az apák máig csak fiaiknak adják kölcsön az autójukat lányaiknak nem.

Mindezen változások jelzik a fiú-, illetve lányideál, s ezzel az udvarlás módjának radikális átfogalmazódását is. A lányoknak is a „menő" fiúk

tetszenek: „Jó ruhái vannak, kocsival mászkál, meg tud hívni”, „tudja mit hová kell felvenni”. Sokan közülük „igénytelennek” tartják az új divattörvényeknek megfelelni kevésbé tudó vagy akaró fiút, aki „mindig ugyanabban van”, aki „ócska, kihasznált” farmert hord.

A fiatalok, s ezen belül a lányok szabadsága, „elengedettsége”, amit az idősebb női generáció „elfajultságnak” nevez, folyamatosan növekszik, mígnem szemtanúi lehetünk annak, hogy egy évszázados norma az 1980-as évekre éppen az ellenkezőjére fordul. Korábban a lányok otthon tartása volt tisztességük megóvásának – és ezzel férjhez menési esélyeik maximálásának – legfontosabb technikája: „Ha egy lány eljár, mindjárt több róla a szó” – tartották. Mára ez így fogalmazódik át: „Most már nem féltik a lányokat. Azt mondják, ha nem megy el otthonról, nem megy férjhö.”

A premaritális szex terjedése

Az udvarlás terén megnőtt szexuális szabadság vonatkozásában három „rásegítő” tényezőt emelnénk ki, ezek a *fogamzásgátló szerek, az autó* valamint a *gyermekek külön szobájának* az elterjedése.

A *fogamzásgátló szerek* lassan nyertek polgárjogot Varsányban, bár egyes lányok már az 1980-as évek második felétől, eleinte anyáik tudta nélkül, barátnőjükkel mentek el azt felíratni a nőgyógyászhoz. Később már az anya akár a saját gyógyszeréből is adott a lányának. Ez igen nagy változást jelentett, mert az ő generációjuk számára még csak a „coitus interruptus,” illetve a férj elalvásáig a konyhában való tevés-vevés volt a védekezés kizárólagosan megengedett módja. Az asszonyok a második gyerek megszületése után állandó rettegésben éltek, nehogy harmadik gyermekük is legyen, s ezzel a falu szájára kerüljenek. A második gyermek megszületése után szinte lehetetlen helyzetbe kerültek, ahogy megfogalmazták: „tiszta ideg vagyok”, férjük elvárásai és a falubeli norma között őrlődve. A falu közvéleménye ugyanis a fegyelmezetlenség ítéletével sújtotta azt az asszonyt, akinek kettőnél több gyermeke volt. „Nem rántotta el idejében a farát” – mondták. A varsányi közvélemény a szexuális megtartóztatást tehát a női önfegyelem kérdésévé tette. „Azzal is spórolni kell, mint minden mással” – emelték fel feddőleg az ujjukat az idősebb asszonyok.

Az 1980-as évek második felétől szinte általánossá váló *autó* ugyancsak nagyban hozzájárult a premaritális szex terjedéséhez, amit a legtöbb apa kölcsön is adott udvarolni járó legény fiának. A faluban erről többen úgy vélekednek, hogy ez csak formai változást hozott: „Régen a boglya mozgott, most meg az autó”. Tény azonban, hogy az ezzel járó nagyobb mozgásszabadság a szülői és falubeli kontroll teljes kikerülésére adott lehetőséget. 1996-ban, ott jártamkor háborogva mesélte egy asszony, hogy az előző esti lagzikor végig az úton autók álltak, s „mindegyiknek nekinyomva egy lány”, igaz, az arcokat a sötétben nem lehetett látni. Ezt a falu többi érdeklődőbb asszonya is gondosan szemrevételezte. Befolyásolta tehát a két nem intimitásformáit az autó.

A *fiatalok külön szobája*, amely inkább csak az 1990-es években vált általánossá, végleg szentesítette intim együttlétüket. Egy két-fiús anya így mondta el a gyermekei udvarlásában ennek kapcsán bekövetkezett változást. Nagyobbik fia az 1970-es évek elején legénykedett, tehát akkor, amikor még nem volt a fiataloknak külön szobája. Így, amikor elhozta a lányt a szüleihez, elsőbben bemutatta, s attól kezdve, ha jöttek, közösen beszélgettek a családdal. Nyolc évvel fiatalabb öccse már nem mutatta be az aktuális lányt szüleinek, s, ha lányt hazahozta, csak annyit súgott oda: „Anya, a szobába nem jössz be!"

Pár éve divat, hogy a lányok, az általános iskola befejezését követő ballagásra franciaágyat kapnak ajándékba. „Kinőtte a díványt", mondják az anyák, s ha az udvarló jön, a fiatalok ezen az ágyon heverve nézik a lány szobájában lévő saját tv-t, videót. Legújabban a fiúknál is terjed a franciaágy, ugyancsak mint szülői ajándék. Ugyanakkor érdekes módon, ülőalkalmatosság alig van a fiatalok szobájában, ha van, azt általában az anya által betett tiszta ruha foglalja el. Egyetlen 20 éves fiú szobájában találtunk sarok-ülőbútort, ő ezt kért franciaágy helyett, s ennek van kihúzható ágy része is. Úgy is summázhatnánk az udvarlási kultúra fél évszázados falubeli történetét, hogy „a hálókamrától a franciaágyig".

A premaritális szex viszonylagos elfogadottsága ellenére sem divat azonban a faluban az együttélés, de még az ott alvás sem. A helybeli udvarló még ma sem töltheti ott az éjszakát a lánynál, akármilyen későn is, de haza kell mennie. A nem falubeli udvarló esetében ugyanez viszont hallgatólagosan polgárjogot nyert. Ugyanígy, ma már a vidéki lányok közül is akad, aki ott alszik a varsányi fiúnál, sokszor a fiús anyának a lány jelenlétében a fiához címzett kérése ellenére is. Hiába kértem, „két hét múlva már ott aludt a lány, 3 hét múlva meg a holmiját is elhozta". Nem erkölcsi megfontolást, hanem a „mit szól a falu" dilemmáját fogalmazta meg mindegyik érintett fiús anya. A hosszabb, már az esküvő felé tartó udvarlást, még az idősebb asszonyok is felmentő körülménynek tartják az együtt alvás tekintetében, különösen, ha saját unokájukról van szó. Egyikük, érdekes módon, elfogadó hozzáállását valahogy a munkaerkölccsel hozta összefüggésbe: „De nem hogy délig ott henteregnek, mert már 5-kor ment dolgozni" – mondta lányunokája udvarlójáról.

A házasságkötési életkor, amely a tanulás általánossá válásával, az 1980-as években a lányok huszonéves korára tolódott ki, a kétezres évek elejére ismét korábbra, 17–19 éves korukra csúszik vissza, a fiúknál pedig 20–22 éves korra. Ez a sietség, akárcsak a korábbi udvarlási normákkal való szinte sietős szakítás, a házassági piac zavarának, pontosabban hiányának, s ezzel az anyák növekvő pánikérzetének a jele. A varsányi fiúk ugyanis egyre nagyobb mértékben választanak falun kívülről feleséget. Az anyák, attól való félelmükben, hogy leányuk pártában marad, megpróbálják az első komolyabb udvarlót a házhoz kötni.

Alaposan megváltozott tehát a korábbi leányeszmény, hogy „a lányok csak sétálnak és szépek”. A probléma csak ott van, hogy a lányideál megváltozását nem követi ugyanolyan ütemben a férfi–női szerep átfogalmazódása, s ez a diszkrepancia a házasságban sok konfliktus forrásává válik.

Varsányban, ahol a lányok életében, még az 1990-es években is, minden dolguk a férjhez menésre volt kihegyezve, a legújabb, s a társadalom mély struktúráit érintő változásnak tekinthető, hogy 2004-re, különösen a tanult lányok egy része már nem törekszik férjhez menni, mivel „nem látja értelmét”. Van olyan pár, ahol a fiú erőltetné a házasságot, de a lány beéri az alkalmi találkozásokkal. Az idősebb asszonyok ezt úgy fogalmazzák meg, hogy „a mai lányok flegmák.”

1. 3. 2. A testről való elképzelések változása

Meg kell említenünk, hogy az említett változások, a testről, a testiségről való korábbi elképzelések alapvető átformálódásával is együtt jártak. A két háború közötti időszakban „egy lány térdét nem lehetett meglátni. Még az asszonyok is, ha kendert áztattak, férfi arra nem mehetett.” Az 1970-es években, amikor az utcán egy középkorú asszonyt le szerettünk volna fotózni, ösztönös mozdulattal kapta a kezét az arca elé. Kutatásunk megkezdése előtti időszakban, a lányok még sok szoknyában, nyakukban gyöngysorral tornáztak az iskolában, mivel szüleik nem engedték őket a tornaórán „levetkőzni”.

A lányok. A fiatal lányok mai „testhasználatát”, vagyis testük túlzott bemutatását nemcsak a szemérem nevében ítélik el az idősebb asszonyok, de fegyelmezetlenséget is látnak benne: „Nekem is volt melegem, mégsem vetkőztem le” – mondja egy 70 éves asszony. Ebben a hozzáállásban egy másfajta testi fegyelem kap hangot, akárcsak abban, hogy a nőknek, különösen a lányoknak a hideget is tűrniük kellett. Kabátja korábban Varsányban a lányoknak nem volt, s télen a jéghideg templomban is rövid ujjú ingvállban állták végig a misét, miközben „majd megzöldültünk”.

A mai lányok öltözködésében már szempont az „önkímélés” is, van télikabátjuk, bélelt nadrágjuk, ami egyébként jelenleg divat is, s ezeket a templomban is hordják, tavasszal és nyáron pedig nekivetkőznek. Egy-két éve a rövid sort lett a nyári divatdarab, a fiúknak pedig, ezzel párhuzamosan, a hosszú sort. A meleg figyelembevételének szempontja tehát a fiúk esetében is polgárjogot nyert, ami tökéletesen új gondolkodás jele a „férfiasságról” alkotott eddigi képhez képest. A tornatanár szerint a fiúk egyébként ma is szemérmesebbek a lányoknál, még a kétezres évek elején is alig lehet őket rávenni, hogy a futballozáshoz rövidnadrágot húzzanak.

Az ünnepek azonban ma is kivételt képeznek a lányok, sőt fiatalasszonyok önkímélése tekintetében. Hiába van hideg a tavaszi jeles napokon, mint pl. a Húsvét, az első áldozás, vagy a ballagás, ilyenkor lenge, gyakran ujjatlan

ruhában vannak a lányok, amit ezekre a kiemelt alkalmakra már előre megvásárolnak. S ha majd megfagynak, akkor sem vesznek az új ruha fölé semmi meleg holmit, mint azt a 2004 tavaszi, első áldozási ünnep hideg, szeles napján láthattuk. „Nem fázom" – mondták fogvacogva, ámde mosolyogva. A falu nagy tavaszi ünnepeihez, és természetesen minden egyéb ünnephez is, ma is szervesen hozzátartozik a lányok szép, sokszínű látványa.

Kutatásunk kezdetén egy lány egész külső megjelenésének a „tisztességességet" kellett mintegy megjelenítenie, s ehhez egy ezt hangsúlyozó, és részleteiben is kidolgozott „testhasználati technika" is tartozott. Ebbe a szemérmes tekintet mellett az utcán való sietős, összeszedett járás, a mosolygós hallgatagság, „testük takarása" voltak a legfontosabb jegyek.

2004-re viszont a fiatal lányok már nem kívánják „takarni a testüket". A tv-ből és a butikok kínálatából is úgy ítélik meg, hogy ennek ellenkezője a divat. A kétezres évek elejétől a mindkét nemű ifjúság által „testhez tapadó" jelzővel definiált női divat virágkora van, de ez már csak az idősebbek felháborodását váltja ki: „Szinte meztelen vannak. Máma már nincs szégyen!" – háborognak az idősebb asszonyok. „Mama, te le vagy maradva!" – torkollják le őket az unokák. „Aki tisztességes, az le van maradva!" – méltatlankodnak a nagymamák. *A test „takarása" helyett annak bemutatása jött divatba.* „Olyan ruha a jó, amiben *felnéznek rá*, testhez tapadó, ami kiadja az alakot. Nézik, hogy ennek milyen alakja van, milyen nagy a melle" – mondják maguk a lányok is. A test takarásától az alak hangsúlyozásáig mintegy 20 év alatt 180 fokos fordulatot tett egy leány külsejével kapcsolatos varsányi elképzelés, ami a normák megegyezéses jellegét mutatja.

A varsányi mindig is nagyon divatkövető kultúra volt, csak most a normákat ehhez kívül találták meg. Azt mondhatni, hogy a mai varsányi fiatalok, annak minden szélsőségével együtt, szinte fenntartás nélkül követik az új fogyasztási eszményeket. Ma is van azonban, aki ebben a folyamatban határt tart. „Az én lányom melle soha nem volt kinn, az csak az agyonra elengedett lányoknál van." Ma is vannak olyan lányok, akik nem vesznek fel, pl. nyakpántos, hát nélküli felsőrészt, de túlzottan áttetsző ruhát sem. Abban a legmodernebb lány is egyetért, hogy az ilyen ruha „templomba nem való", mert oda ők ugyanúgy eljárnak, s erre az alkalomra minden lánynak van szolid öltözéke.

A fiúk. A fiúk esetében is megváltozott a saját testükhöz való viszonyuk, csak más módon. Míg apáik, de különösen nagyapáik nemzedékében nagy becse volt a fizikai erőnek, s versengve mérték össze erejüket, ma nem norma a jó fizikum, a testi erő. „Nagyon ritka, aki sportol. Megerőltető" – mondják maguk az érdekeltek. A futball az 1980–1990-es években közkedvelt volt Varsányban, ma mindössze 4–5 fiú jár el az edzésekre rendszeresen. Kiment a divatból a biciklizés is az 1980–1990-es évek nagy Mountainbike divatja után, amelyet, pár évvel a fiúk után, a lánygyerekek is megkaptak, eleinte 14 évesen, majd egyre fiatalabb korukban. De nem divat a vagánykodó stílust magával hozott motor sem, amelynek a faluközpontban való

berregtetése, kutatásunk kezdetétől évtizedeken át a varsányi fiúk legfőbb szórakozása volt. Akkoriban, egy fiatalembernek, amint vezetői engedélyt kaphatott, szinte azonnal volt, eleinte használtan vett, később új motorbiciklije. Ma már csak néhány fiúnak van motorja, most az autó a vágyaik tárgya. Hétvégén apjuk autójával mutatnak be indítási és fékezési bravúrokat, ebben versengenek a többiek, s a lányok előtt is.

Érdeklődés hiányában az 1990-es évek közepén bezárt Varsányban a pár évvel korábban megnyílt, s akkor nagy eseménynek számító „konditerem". Itt hetente három edzésnap volt a fiúknak és kettő a leányoknak. Utóbbiak, sajátos módon nem a lány, hanem a fiú edzésnapokon jártak ide, lényegében a fiúkat nézni, s velük ily módon társas életet élni. A lányok testedzését illetően inkább szemléletbeli, mintsem gyakorlati változást regisztrálhatunk. Az 1970-es években az iskola még semmi sporttevékenységre nem tudta rávenni őket. Ebben is a nemi polarizáció szemlélete testesült meg. A biciklizés múló divatját ideszámítva még az 1980-as évek elején sem tartották a sportolást „lányos" dolognak: „Annak gyereke lesz, ne legyen baja!" A fiú viszont „katona lesz, hadd erősödjön" – volt a szülők általános véleménye. Ma a lányokon múlik, hogy sportolnak-e, a szülők már nem féltik őket.

Ami a lányoktól elvárt testi eszményt illeti, korábban sem az izmosság, sem a karcsúság nem volt kívánalom, inkább a „legyen mit fogni rajta" szépségeszmény uralkodott. A kifejezetten kövér alkatot azonban lomhának tartották, a lustaság képzete kapcsolódott hozzá. Így inkább morálisan, mint esztétikailag idegenkedtek tőle. 2004-re a vékony, de kebles lányalkat a divat, a modell-soványságot a varsányi fiúk nem méltányolják. Míg a sokszoknyás hagyományos viselet elsősorban a csípőt hangsúlyozta, a mellett pedig leszorította, ma a mell hangsúlyozása a norma, a divat általános követelményeinek megfelelően.

Ami a fiatalemberek testhasználatát illeti, ha otthon vannak gyakran látni őket vízszintes helyzetben. Az ágyon fekve, szabadidőruhában tv-t néznek, zenét hallgatnak – ha éppen nincsenek a haverokkal, akikkel egyébként ugyanezt csinálják, csak épp közösen. A sportos ruhadarabok hordása ki is meríti a sporttal való kapcsolatukat. Amikor a síelésről beszéltem egy 18 éves fiúnak, „abba halnék én bele" – reagált a témára. A tehetősebb vállalkozó családok autóval a nem túl közeli, egri, egerszalóki, hatvani strandra szoktak családostul elmenni. Ide gyermekeik is velük tartanak.

Varsányban szinte soha nem jött igazán divatba a kidolgozott izomzatú férfitest. Korábban sem maga az izmosság, hanem az erő volt a fontos, ezt mérték össze a nehéz munkáknál. Ma sem fontos az izmosság, sőt az erő sem, hiszen nincs is rá különösebben szükség. A mai varsányi fiatalemberek – a külső eszmények hatására – öltözködésük márkássága, valamint a megfelelő elektronikai cikkek birtoklása révén érzik magukat teljes értékű férfinek. Ezért is került előtérbe ruházkodásuk.

2. A fogyasztói mentalitás átalakulása

2. 1. A ház

A hagyományos faluban „a gazdálkodás a család eltartását szolgálta, a befektetések pedig a nagyobb gazdaság megteremtését, aminek alapját a földvásárlás jelentette" (Szabó, 2006, 328.). A saját gazdasággal rendelkező családok tehát nagyon visszafogták fogyasztásukat, minden pénzt félretettek arra, hogy még egy kis földet ragasszanak a meglévőhöz. Előfordult, hogy a napszámos lányok ünnepi alkalmakkor kitűntek néhány divatosabb ruhadarabbal. „Te meg lányom kösd a fejedre a földet, mert mi meg azt vettünk!"– tette helyre a gazdalányt az apja, aki a napszámos lányok saját keresményükből vett cifra kendőjét irigyelte. A családi döntéseket, így a család fogyasztását is a gazda kontrollálta. Az asszonyok csak a tej és a tojás eladásából származó pénzből tudták lányaik kelengyéjét gyarapítgatni.

1971-ben, kutatásunk kezdetén azt láttuk, hogy a családok fölélték a kívülről faluba került új jövedelmeiket, megváltozott tehát a pénzhez való korábbi viszonyuk. „Megjelent a presztízsfogyasztás is." (Szabó, 2006, 340.)

A fogyasztással kapcsolatos hagyományos varsányi értékrend eleinte még nem alapjaiban változott meg, hiszen a családba bekerülő készpénzt „parasztosan", pontosabban „utóparasztosan" (Márkus, 1991) költötték el. Már nem forgatják vissza – „parasztosan" – föld vásárlására, s nem fordítják – „utóparasztosan"– mezőgazdasági kisgépek vásárlására sem, amivel kiválthatnák, hogy háztáji földjüket pénzért, a tsz művelje meg saját gépparkjával. A családba kerülő jövedelmeket tehát fölélik, de ennek módjában a falu korábbi, hagyományos fogyasztási mintáit követik. Ennek megfelelően továbbra is a családi fogyasztás középpontjában marad az eladó leányok mindig is kiemeltnek számító ruhatára és stafírungja, csak felhalmozásának mennyisége fokozódik. Emellé került fontosságban az új ház építése, amely eddig csak a nagyobb gazdák kiváltsága volt. Ez részben saját házuk átalakítását, nagyobb részben a házas gyermekeik számára épített új házat jelentette.

Az 1970–1980-as évek családi törekvéseinek középpontjában tehát az új ház állt, amelynek anyagi fedezetét az adta, hogy a lakosság többsége ekkor kettős jövedelemből élt, ami a háztájiból, illetve a falun kívüli munkából származott. Így szokatlan mennyiségű pénz fordult meg a kezükön, s ami még új jelenség volt, hogy ez havi rendszerességgel történt. A férfiak tartós távolléte következtében, s nem ritkán az ő tetszésük ellenében, ezzel párhuzamosan állt elő az a helyzet, hogy a családi fogyasztás hangsúlyai egyre inkább a női ambícióknak megfelelően alakultak ki. Jelen voltam az 1970-es évek közepén egy férj–feleség közötti, fiúk iskolai tanulmányainak megszakítása körül zajló vitán. Ennek során, az ezt nem helyeslő apa végül is legyintett, s feleségére hagyta a döntést. Így tizenéves fiúk nem folytatta tovább középfokú tanulmányait, hogy az ő keresménye is „beépülhessen" a házba. Az említett évtizedekben ugyanis az egész héten a faluban tartóz-

kodó asszonyok „vezényelték” a faluban zajló fogyasztási versenyt, s az ebben való siker érdekében kihasználták megnövekedett informális döntési hatalmukat.

Az 1970-es évek közepére a család egész fogyasztása alárendelődött az új ház, illetve a lányok kelengyéje körül folyó versengésnek, amelyek a presztízsfogyasztás tárgyaivá váltak. A gyermekek taníttatása mellett hátra sorolódott egyéb olyan javak beszerzése is, mint a háztartási eszközök és gépek, vagy pl. a lakásberendezés, amelyek kívülről, vagyis a falu által nem láthatók, s így a versengésben nem értékelhetők. De nem kerültek be a család anyagi erőfeszítései körébe olyan fogyasztási javak sem, amelyek a férfiak számára lettek volna fontosak, mint pl. az autó. Az 1970-es évek közepén gyakorlatilag nem volt autó Varsányban. Ennél kevésbé költséges javak, így pl. a felnőttek, elsősorban a férfiak, valamint a fiúgyermekek ruházkodása is kívül maradtak azon a körön, amely a varsányi családok fogyasztását behatárolta. Ez ekkor szemléleti, de anyagi kérdés is volt. Sok családban a fiatalok előrelépésének, vagyis új házuk felépülésének előfeltétele a szülők fogyasztásának szinte teljes „befagyasztása”.

Az 1970-es évektől új szokássá vált, hogy a szülők gyermekeiknek még házasságkötésük előtt telket vásároltak, s az esküvő után erre építettek nekik házat, mihamarabbi önállósodásuk érdekében. Ez ettől kezdve a fiatalok jogos igényének számított. Ezek a házak kaláka munkával, azaz később viszonzandó csoportos rokoni segítéssel épültek. Korábban a fiatalok a házasságkötés után a férj szüleinek házába költöztek, s csak néhány szegényebb fiatal férj ment „vőnek” felesége szüleinek házába, ez azonban, rá nézve szinte szégyennek számított.

A presztízsfogyasztás által vezérelt, az 1980-as évek közepére tetőző versengés elsősorban a ház mérete körül forgott. Volt olyan falubeli, aki csak azért bontatta le háza tetejét, hogy a szomszédjáénál 20 centiméterrel magasabbra építtesse azt vissza. Fontos eleme volt a versenynek az is, hogy mennyi idő alatt készül el egy ház. A méretek és a gyorsaság mellett a minőség kevésbé számított, annál fontosabb volt azonban, hogy a ház az új esztétikai követelményeknek megfeleljen. Az 1970-es évek végére elterjedtek a cifra, csempeberakásos, csillámporral és sok másféle módon díszített vakolatok, amelyek a szomszédságban lévő házak közül való kitűnést szolgálták. A versengés különlegesen fontos területe lett a kerítés is. Az 1980-as évekre kevés léckerítés úszta meg, hogy napsugármintás, középkékre, vagy pirosra festett vaskerítés ne váljon belőle. Az egykori nagyobb gazdák lenézték ezt a kifelé élő, látványosságra törő mentalitást. Már csak azért is, mert tudták, hogy milyen árat kellett fizetni érte. „Vaskerítés miatt koplalni! Van olyan, aki a szájától elveszi, krumplin, meg tésztán élnek hétről hétre. Csak azért, hogy lássák kívülről, hogy neki mi van!” A volt szegényebbek viszont évszázados különbségeket kívántak behozni, s ennek érdekében szívesen hoztak bármilyen áldozatot. A házak belsejére már valóban kevesebb pénzt, gondot tudtak fordítani.

Az új házak elengedhetetlen tartozéka volt a nyári konyha is. Még az 1970-es évek közepén is előfordult, hogy fürdőszoba nélkül, de természetesen nyári konyhával épült meg a ház. Érdekes ebből a szempontból három lánytestvér példája. Egyikük, aki a családból egyedül végzett középiskolát, testvéreivel ellentétben fürdőszobát építtetett. Nővérei, akik viszont két konyhát építtettek, ezt később így értékelték: „Neked könnyű, van fürdőszobád !" Úgy érzik, azzal, hogy ő másképp csinálta, lenézi őket.

A folyamatosan épülő új házak mellett az 1980-as évek a korábban épült házak belakásáról is szóltak. Ez gyakran igen lassan haladt, mivel az építkezés anyagilag kimerítette a családokat, s ezen a területen nem folyt versengés sem, amely ösztönözte volna őket. Az 1970-es évek végétől, a jövendő gyermekszoba számára, már padlástérrel épültek a házak, ami kezdett általános követelménnyé válni. Ha csak két szoba volt, az egyikből gyerekszoba lett, amikor az első gyermek iskolás lett. Mivel a tv a szülők hálószobájában van rendszerint elhelyezve, a gyermekszobák eleinte csak tanuló- és hálóhelyiségként működtek. A tizenéves gyermekek azonban rendre más műsort akartak nézni, mint a szüleik, s a konfliktusok elkerülése érdekében az 1980-as években már sokan vettek külön tv-t a gyerekszobába is. A külön gyermekszoba terjedése nagy változást hozott a családi élet terén, nevezetesen *a nemzedékek egyre párhuzamosabbá váló együttélésének* a kiépülését.

A rendszerváltással gyakorlatilag megszűnt Varsányban az új házak építése, az ebben a faluban is megjelenő néhány vállalkozó luxusházán kívül alig épült új ház a faluban. Feltűnő változás, hogy a szülők ambícióinak a látóteréből mintha kiesne most már a házasodó korba lépő fiatalok jövendő lakásának megoldása, s az nem valamiféle hosszú távú gyűjtögető stratégia és/vagy erőfeszítés tárgya, mint korábban volt. „Nem foglalkozunk vele" – mondják, ami nem is fedi teljesen a valóságot. Sok családnál van pl. ifjúsági takarékkönyv, amelyek egy-kétszázezer forintja viszont inkább a berendezkedés költségeinek fedezésére alkalmas. Legtöbb család abban gondolkodik, hogy házas gyermeke majd az özvegy nagyszülők valamelyikéhez költözik, vagy kihalás esetén az üres házba.

E szóban forgó nagyszülői házak éppen az említett építkezési „boom" idején, az 1970–1980-as években épültek, s mint említettük, akkor a nagy ház volt a divat. E házak esetében azonban, mint láttuk, a minőség, a komfort, sőt a lakótérnek bármilyen elkülönülést szolgáló differenciáltsága sem volt még igény. Mindezek következtében a nagyszülői együttlakással házhoz jutott fiatal párok élete nem tűnik megoldottnak, ha akárcsak az egyik nagyszülő is még velük lakik. Az 1970-es években épült sátortetős házak legtöbbje mindössze két nagy utcai szobából állt, s ehhez még konyha, spájz, fürdőszoba és egy „folyosó" tartozott. Az ide költöző új házasoknak sok pénzt kell költeniük arra, hogy az ilyen házat a maguk számára komfortosítsák. Mivel a hőszigetelés e házak építésekor nem volt szempont, ki kell cserélniük a nyílászárókat, de újra kell csempézniük a fürdőszobát és a konyhát is, s természetesen minden korábban beépített szaniter termék, il-

letve a gáztűzhely is kicserélendő. Amelyiküknek több pénze van, a kamrát külön WC helyiséggé, a korábbi folyosót pedig új padlózattal és ülőgarnitúrával nappalivá alakíttatja át. A két udvari szoba egyikében lakik a nagymama, a másik a fiatalok hálószobája. A probléma akkor kezdődik, amikor ezt a szobát továbbra is egyre növekvő gyermekükkel kell megosztaniuk, ami a mai fiatalok számára nem tűnik megoldásnak. A feszültség a fiatalok oldaláról, akik egyébként sincsenek az alkalmazkodásra szocializálva, szinte kézzelfogható.

A későbbi építésű házak esetében az általános gyakorlat az, hogy a fiatal házasok kapják meg a felső szintet. Ezekben az esetekben az asszonyok közös konyhahasználata okozza a legtöbb problémát. Az esetek többségében nem az anyós elvárásai okoznak feszültséget, mint korábban, hanem az, hogy a fiatalasszony úgy érzi, meg van fosztva egy, az ő birodalmát jelentő, saját háziasszonyi ízlése bemutatását szolgáló helyiségtől, s ez nem ritkán, elidegenítően hat rá.

Olyan megoldást is láttunk – ami akkor 2004-ben, ugyan egyetlen példának számított –, hogy egy fiatal párnak az ifjú férj szülei átadták a házukat, ők maguk pedig az udvaron álló nyári konyhába költöztek, ahol lényegében addig is tartózkodtak. Ennek fejében a fiatalok a nyári konyhát, egy hozzáépített fürdőszobával, komfortosították a számukra. Ez a nyári konyha a szokásosnál jobb állapotú épületet jelentett, s a szülők amúgy is ebben szerettek lakni. Ezzel együtt, úgy tűnik, a szülők és nagyszülők azok, akiknek áldozatot kell hozniuk a fiatalok lakáshoz jutása érdekében, de ez az áldozat most elsősorban nem anyagi természetű. Visszatérőben van tehát a több generációs együttlakás, amelynek feltételét ezúttal nem a fiatal, hanem az idősebb nemzedék alkalmazkodása jelenti. Ez tendenciaszerű jelenségnek látszik a mai Varsányban.

Az „új ház" tehát nem egy, a család minden energiáját összpontosító törekvés eredménye immár, mint az 1970–1980-as években. Ennek több oka is lehet. Ilyen, hogy a fiatalok általánossá vált taníttatásával, egyre igényesebb öltöztetésével, valamint a lassan Varsányban is szinte kötelezővé váló elektronikai eszközök, pl. a számítógép megvásárlásával igen nagy anyagi teher került a családokra. A fiatalok „jelenorientáltsága" (Vaskovics, 2006, 3.) szüleikre is hatással lehet. Az okok között szerepelhet az is, hogy a házasság immár nem egy olyan kiemelkedő cél, aminek elősegítése a mai varsányi családot hosszabb távra mozgósítaná. Figyelmet érdemel, hogy a házas fiatalok szüleiktől való önállósodása, korábban oly erős törekvése alább hagyott.

2. 2. A fiatalok megnövekedett igényszintje, mint a család előtt álló fogyasztási célok második legfontosabb területe

Az 1970–1980-as években az apai hatalom – gyakori távollétükkel együtt járó – megrendülése nemcsak hiányuk, hanem a női dominancia megerősödése révén is fontos kihatással volt a család előtt álló célok kijelölésére és megvalósítására. A családi fogyasztást irányító nők „helyzetbe kerülésével" a hangsúly a ház mellett egyre inkább a család fiataljai számára való juttatásokra került. Az említett évtizedekben ez szinte kizárólag a lányokat jelentette, de a rendszerváltás után, immár az új ház helyett is, ambícióik áttevődtek fiaik ruházatának a falu által diktált divatosságának a megvalósítására is**.** Megnőtt a fiatalok, illetve inkább igényeik családon belüli jelentősége.

2. 3. Új juttatások

A zsebpénz meghonosodása

Az apák távollétének megszűntével, az 1980-as évek végétől, a fiatalok továbbtanulása vált a motorjává annak a tendenciának, melynek során a család fiataljai egyre inkább a családi fogyasztás előterébe kerültek. A tanulással járó új juttatásként jelent meg, majd vált általánossá pl. a zsebpénz mind a fiúk, mind a lányok számára, amelynek összege egyre növekedett, s kutatásunk végén már mintegy napi 100–500 forintot jelentett. Összege attól is függött, hogy a fiatal külön kapta-e a bérletpénzt. Az anyák reggel egy nagy üveg üdítőitalt, valamint annyi szendvicset készítettek ki gyermekeiknek, ahány szünet volt a tanórák között. Ha az anya nagyon korán indult munkába, akkor este készítette el gyermekei tízóraiját.

Ami a reggelizést illeti, sok fiatal ezt az iskola büféjében ejtette meg, ami korántsem olcsó mulatság. Viszonylag kevesen vannak közöttük, akik korábban kelnek fel azért, hogy anyáik ösztönzésére még otthon megreggelizzenek, s ezzel pénzt takarítsanak meg. Az is elterjedt gyakorlattá vált, hogy a buszcsatlakozás közötti húsz percben kávét, vagy üdítőt isznak a megálló melletti presszóban. Mások a közeli butikok kínálatát tanulmányozva töltik az időt, s gyakran találnak olyasmit, amit azután, anyáikra való némi ráhatás árán meg is vesznek. A szerényebb otthoni háttérrel rendelkező fiúk illetve lányok a zsebpénzüket rakosgatják össze a kívánt cél érdekében, a hangadók azonban nem közülük, hanem a jobb módú vállalkozócsaládok gyermekei közül kerülnek ki. A zsebpénzt a legtöbb háznál az anya reggelente teszi ki a tízórai mellé az asztalra, de ha a fiatal úgy akarja, egyszerre is megkaphatja az erre szánt összeget. A döntő többség: „Isten ments!" felkiáltással elutasítja ezt a megoldást, s a napi „leosztást" választja. Attól tartanak ugyanis, hogy nem tudják beosztani az egyszerre kapott nagyobb összeget.

A zsebpénztől függetlenül, azzal párhuzamosan, a mai napig működik a régi juttatási rendszer is, melynek értelmében a fiúk, de ma már a diszkóba menő lányok is, e célra külön kapnak pénzt. Ezt ma is alkalmanként kell elkérni az anyjuktól. A faluban korábban a fiatalemberek szórakozáshoz való joga éppoly megkérdőjelezhetetlen volt, mint az eladó lányoknak járó szép ruha, és ez a helyzet mára sem változott. A lányokat a hétvégi szórakozási alkalmakra udvarlójuknak illett befizetni, így az ő kezükhöz pénz ebben a formában sem került. Új jelenség tehát a fiatalok, főleg a leányok „saját" pénze, amely lehet bármilyen kevés is, fölötte mégis ők maguk diszponálhatnak. E téren a fiúk illetve a lányok között továbbra sincs teljes egyenlőség. A lány, ha kap is a diszkóra pénzt, lényegesen kevesebbet. Ők ugyanis egy-két kólával „elvannak" egész este.

2. 4. Új étkezési szokások meghonosodása

Kóla és chips

A fiatalok igényszintje egész életvitelük terén megnő, és ezt lassan, előbb az anyák, majd az apák is elfogadták, de legalább is beletörődtek abba. Az 1980-as évektől általános új kiadási tétel lett a családokban a fiatalok által fogyasztott üdítő, főleg a kóla, de az édességek és a chips is.

Külön szoba

Ennél lényegesen fontosabb változás, ami az 1990-es évek végére már lényegében általánosnak mondható, hogy a fiataloknak, nemüktől függetlenül külön szobájuk van, saját televízióval, amit az ágyon fekve szoktak nézni. A fiatalok külön szoba igényét az apák is jogosnak ismerik el. A férfiak azonban, lényegét tekintve, kihátráltak a fiatalok és anyjuk közötti, gyakran napi szintű anyagi csatározásokból, sokan közülük az egész gyermeknevelést az asszonyok feladatának tartják. Az asszonyok azonban maguk is dolgoznak, nem érnek rá a tényleges nevelésre, a tanulás ellenőrzésére. Rájuk, a munkából hazatérve, a háztartás, a napi főzés mellett, még a háztáji illetve a kert megművelése is vár.

A fiatalok úgy érzik, hogy az egyre inkább saját birodalmuknak tekintett külön szobával kivívták maguknak az önállóságot, pontosabban azt, hogy szüleik ne szóljanak bele az életükbe, s az étkezések kivételével nem igen jönnek ki onnét. Ide az anyák még takarítani sem járhatnak be, a fiatalok ezt, autonómiájuk őrzése érdekében, magukra vállalják. Azért is fontos változás megindítója ez a helyzet, mert lehetőséget teremt a fiatalok baráti együttlétei számára.

Közös baráti együttlétek

Saját szobájukban a haverok együtt tévéznek, vagy éppen zenét hallgatnak, kicserélik CD lemezeiket, s eldicsekednek új szerzeményeikkel. Különösen

ahhoz a fiatalhoz járnak szívesen, akinek DVD-lejátszója is van. Ezek a baráti társaságok nagyrészt területi alapon szerveződnek, amely egyébként, sok tekintetben, leképzi a falu társadalmi-, illetve korosztályi tagolódását. A fiatalabb házasok ugyanis többnyire az „új sor" valamelyikében laknak. Az öreg házak belakásának új gyakorlatával ez a területi elv kezd azonban felbomlani.

A hagyományos faluban a fiatalok háznál való baráti együttléte nem volt szokásban. Nem jártak át egymáshoz, csak a faluban zajló programok alkalmával találkoztak. Ez a helyzet korábban óhatatlanul magával hozta a felnőtt közösség bizonyos kontrollját is, amit most ki tudnak kerülni. A kétezres évekre, különösen a fiúk barátkozása, egyre újabb, immár házon kívüli formákat is öltött. Így pl. az erre alkalmas szülői ház udvarán flekkent sütöttek, de pár éve még közösen, motorral eljártak fürdeni is, egy, a faluhoz nem is oly közeli tóhoz. Az 1990-es évek második felétől kezdődően a motor Varsányban kiment a divatból, s ez gátat szabott korábbi mozgékonyságuknak. Most az apai autók kölcsönkérése jelenti az egyetlen megoldást.

Közösen járnak a fiatal fiúk Pestre is, új, divatos ruhadarabokat beszerezni, vagy csak körülnézni a nagy bevásárlóközpontok közül kiválasztott Westendbe. A tizenéves fiúk autóbusszal, a huszonévesek a baráti kör valamelyikének az autóján jutnak el oda.

A fiúk igényessé váló öltözködése

Mint említettük, az 1980-as évek végétől egyre fokozódó mértékben, immár a fiúk külső megjelenésére is kiterjedt, az eddig csak a lányokkal kapcsolatos, s a családok többségének az anyagi helyzetét tekintve már amúgy is eltúlzottnak nevezhető igényesség. A körükben korábban általános sötétszínű tréningruhát, illetve ünnepi alkalmakra visszafogott férfiöltözéket az 1990-es években megjelenő lezser divathullám, az ún. „deszkás" stílus váltotta fel. Ez kinyúlt, lógó trikót, szoknyaszerűen bő nadrágot és baseballsapkát jelent. A kétezres évek elejére ez a lezser stílus már „igénytelennek" számított, s a norma a kifejezetten márkás farmer és sportcipő lett. „A márkáért odavagyunk" – mondta egy 17 éves fiú. „Nagyon mennek a márkára a fiúk, alább nem is adják" – mondták a lányok is. A lányoknál is divat a márkás ruha, de míg őnáluk az összhatás az, ami elsősorban számít, a fiúknál a márkásság az elsődleges kívánalom. Minden ruhadarabjukon feltűnően rajta van a márkajelzés, s ha nem látszik, ellenőrzik is azt, pl. egymás trikója nyakrészének kihajtásával. Körülbelül egy éve azokat a ruhadarabokat tartják elegánsabbnak, amelyeken csak diszkréten van rajta a márkanév. Szinte erkölcsi felháborodással beszélnek arról, aki „bóvlis utánzatot" hord. A márkásság mellett e divatkövető magatartás másik legfontosabb parancsa a ruha „új" volta. A már egy éves szabadidőruhát, ami a tréningruhát váltotta fel a faluban, inkább csak otthon hordják. „Igényességük" azonban szüleik pénztárcáját terheli. Sok családnál az anya szinte teljes fizetése rámegy a gyermekeivel kapcsolatos kiadásokra. Van a faluban olyan fiatalember is,

aki alkalmi, illetve nyári munkát végez, hogy a drágább öltözékdarabokat, pl. a Buffalo márkájú cipőt beszerezhesse, aminek az ára 40 000 Ft fölött van, s ami szinte kötelezőszámba megy közöttük. Ennek megvásárlásához néhányuknak az apjuk is segít nyári, alkalmi munkát szerezni. Zárójelben jegyezzük meg, hogy amikor gyermekeket mondunk, a varsányi iskoláskorú gyermekkel rendelkező családok esetében ez általában két gyermeket jelent. A náluk fiatalabb, óvodás korú gyermeket nevelő családoknál már erősebb egykézés van.

A „juttatások illetve viszonzások" rendszerének szétszakadása

Míg tehát a fiatalok igényeinek teljesítésére egyre nagyobb erőfeszítéseket tesz a család, komolyabb követelményt velük szemben a szülők a 2000-es évek elején már nem támasztanak. Diszkó után pl. a fiúk és lányok is másnap, vasárnap délig alszanak, s csak enni kelnek fel. Olyan is van közöttük, aki egészen hétfő reggelig, az iskolába indulásig alszik, persze evési szünetekkel.

A fiatalok által kapott juttatások teljesen függetlenek teljesítményüktől. Az ő vonatkozásukban a jogok-kötelességek Varsányban korábban szorosan összefüggő rendszere mára szétszakadt. Ez a jelenség ugyancsak alapjaiban tér el a hagyományos falu teljesítményelvű juttatási rendszerétől, amely alól korábban csak a lányok ruházata volt kivétel, de az, a rendszertől függetlenül, férjhez menési esélyeik biztosítása érdekében járt nekik.

Ennyi előjog mellett még feltűnőbb, hogy a korábbi köteles tiszteletet nem adják meg az őket mindenben kiszolgáló anyjuknak. „Szörnyű, ahogy a mai gyerekek a szülőkkel beszélnek, főleg az anyjukkal". Persze van példa az ellenkezőjére is: „Nekem a fiam még nem mondta, hogy álljon odébb. Rám még nem káromkodott a fiam" – mondta nem minden büszkeség nélkül egy anya, s megfogalmazásából kiderül, mit érthetnek „szörnyű" alatt. Ma nincs, aki a gyereket korlátozná, a szülőnek nincs eszköz a kezében. Korábban a legsúlyosabb ezek közül annak kilátásba helyezése volt, hogy „nem tesznek neki lagzit". Ha egy mai anya a sarkára áll, és valamire nem ad pénzt a fiának, az elmegy, és a nagyanyjától kér. Most már annak is van „pénze", nyugdíja. A fiatalok többsége érzelmileg legjobban a nagyszüleihez kötődik, őrájuk azonban végképp nem hallgatnak.

A huszonéves fiatalok ragaszkodása a szülői házban lakáshoz

A mai Varsányban az idősebb, „szingli" fiatalok sem törekszenek külön költözésre, akkor sem, ha erre lehetőségük volna. Több olyan eset is van a faluban, ahol valamelyik fiatal – fiú és lány egyaránt –, a nagyszülők valamelyikétől örökölt házat, illetve szüleik olcsón vettek nekik régi házat. Ők azonban nem vették birtokukba új tulajdonukat, s továbbra is otthon laknak. Ilyenkor a ház üresen áll, állaga eközben gyakran komolyan megromlik. Amelyik telken öreg, rossz állapotban lévő, használatlan ház van, az szinte minden esetben ilyen „örökségként birtokolt", de nem lakott ház. Eladó öreg ház ugyanis nincs a faluban. Külön költözésre a fiataloknak nincs szüksé-

ge, hiszen kivívták önállóságukat, méghozzá a *házon belül*. Akit korábban a falu közvéleménye már vénlánynak, illetve öreglegénynek kiáltott volna ki, az most otthon, gyermekként, ki van szolgálva, nincs, ami a különköltözésre, illetve – a fiatalemberek esetében – házasságkötésre ösztönözné őket. Az ellátottság most fontosabb szempontnak látszik, mint a függetlenség, amit tizenéves korukban oly fontosnak tartottak.

A továbbtanulás mint fordulópont a fiatalok életvitelének alakulásában

„Minden az eljárással kezdődött" – mondják visszaemlékezve az idősebb asszonyok. S ebben sok igazság van. A korábban, a fiatalok igényszintjének emelkedésével kapcsolatban említett változások, amelyek végül saját szubkultúrájuk megteremtéséhez vezettek, elválaszthatatlanok attól a ténytől, hogy a varsányi fiatalok továbbtanulása egyet jelentett a faluból való eljárásukkal. A legtöbben Balassagyarmatra és Salgótarjánba jártak és járnak iskolába, és így maguk hozták be a faluba az új öltözködési, szórakozási mintákat, s ezzel egy másfajta mentalitást. Iskolába menet-jövet napi egy órát, sőt többet is buszoznak együtt, s ez idő alatt kicserélik tapasztalataikat, megbeszélik közös esti időtöltéseiket. „Szeretnek buszozni", ez már az ő külön világuk részéhez tartozik, s itt vannak együtt legkötetlenebb formában a két nemhez tartozó falubeli fiatalok. Ez azért is fontos momentum, mert a helyi mozi, bálok, s egyéb szórakozási alkalmak megszűntével ez az egyetlen alkalom maradt, amikor a helyi fiúk illetve lányok csoportosan találkoznak egymással. Ezek az utazások tehát már részei az ő új, saját szubkultúrájuknak, amelynek kiteljesedését vehettük szemügyre e tanulmányban.

A fiatalok falun kívüli továbbtanulásával kialakult új helyzet tehát fontos változások megindítója lett Varsányban, amelyek, rajtuk keresztül, az egész falu mentalitására, értékrendjére hatással voltak. Apáikkal ellentétben ugyanis – akik pesti munkásszállási életükből nem hoztak be új, városias mintákat a faluba –, ők éppen ezt teszik, s mára a családi nevelésnél erősebb mintákat közvetítenek városi tapasztalataik révén.

A varsányi értékrend alakulásának három fontos periódusát próbáltuk meg dolgozatunkban körüljárni. Ez a földközpontúságtól, az új ház építésén, mint fő célon át, a fiatalok megnövekedett igényszintjének a középpontba kerüléséig terjedt. Utóbbi jelenség a falu értékrendje átalakulásának merőben új fejezetét nyitotta meg.

3. A „postadolescencia" jelensége

A fiatalok egyre inkább saját szubkultúra kialakítására törekszenek, amelybe a felnőtteknek kevés belepillantást és beleszólást engednek: „Szeretem az ilyen *független dolgokat*" – mondja egy 20 éves fiú. „Megyek, majd jövök" – sok fiúgyermek részéről ennyi az információ, amit szüleivel megosztani kíván. Igényeikbe viszont annál inkább beavatják szüleiket, s ezekkel

a legtöbb szülő mára azonosul, vagy legalábbis beletörődik. Ez korántsem ment és megy könnyen, sok vitával jár, amiben általában a fiatalok győznek, s „kikövetelik" maguknak, amit akarnak. A leghatásosabb fegyver a kezükben, hogy „már mindenkinek van az osztályban, csak nekem meg még egy fiúnak nincs". „Állandóan egymással példálóznak a fiatalok." Az ugyanis, hogy „az én gyerekem se legyen utolsóbb", egyike a legszívósabban fennmaradt normáknak Varsányban.

A fiúgyermekből felnőtté válás cezúráját korábban a munkamegosztásban elfoglalt hely, az abban mutatott rátermettség jelentette, s ezt még olyan szimbolikus velejárók is megerősítették, pontosabban megjelenítették, mint a fizikai erő, vagy az ital bírása. A kétezres évek elejére már gyökeresen megváltozott szemlélet tanúi lehettünk. Ekkorra a gyermekkorból való átlépést szinte kizárólag egy szimbolikus tartalmakat hordozó „fogyasztási kultúra" elsajátítása jelentette, amely az általuk fontosnak tartott „önazonosító és megkülönböztető" jegyeket viselte (Szapu, 2007). A figyelem minden részletre kiterjed, minden apróság fontos, pontosabban nincsenek apróságok. Ez egy fajta világnézet.

Az eddig felsorolt „önazonosító" területek közül, mint láttuk, a legfontosabb, s egyben, mintegy feltétele is a fiatalok sajátos szubkultúrájának a külön szoba. Ezt fontosság szerinti sorrendben a külső megjelenés, azon belül elsősorban a ruházat követi. „Itt törvények vannak" – mondta egy 15 éves lány a fiatalok öltözködéséről beszélgetve. „Akinek nincs divatos ruhája, azt kiközösítik a fiatalok közül" – panaszolja egy anya. Még a nagyszülő nemzedék is hatása alá kerül a fiatalok belső divattörvényeinek. „Én se bírom, ha látom, hogy ez a leány – unokája – hitványabban néz ki" – mondta egy nagyanya, s nyugdíjából, jobb meggyőződése ellenére, pénzt adott neki ruhára. „Egymás ellen van a nép" – summázta. A külső megjelenés azonban sokkal többet jelent, mint magát az öltözéket, ehhez még számos, *el nem hanyagolható apróság* tartozik. Ilyen mindenekelőtt a *hajviselet*. Az eddig hosszú hajat viselő lányok most fodrászhoz járnak. A fiatalembereknél a hagyományos, fülek fölött magasra borotvált hajat a lezser stílus meghonosodásával együtt a hosszú haj divatja követte. A lazaságot volt hivatva hangsúlyozni náluk a színes, tarka kendővel bekötött fej, a baseball sapka, amit a legvagányabbak az ellenzőjével hátrafordítva hordtak. A kétezres évek elején a hosszú haj, ami korábban megnövekedett önállóságuk jelképe volt, már elhanyagoltságot jelent. Most a rövid, zselézett, vagyis megformázott haj a divat, négy-öt fiú a faluban pedig hajpántot hord.

A sötét, zárt férfiviseletet tehát először a faluban addig tökéletesen ismeretlen lazaság, lezserség, majd utána a divatkövető, szinte katonás fegyelem követte.

Elengedhetetlen tartozékai a fiatalemberek megjelenésének az *ékszerek*, amelyekből most a súlyos ezüst nyakláncok és karkötők a megfelelőek, valamint a gyűrű, amelyet gyakran lecserélnek, ha látnak ebben a műfajban valami újszerűt, érdekeset. De fontosak a *műszaki tartozékok* is, így pl. az óra és a mobil divatossága, a DVD-lejátszó, a megfelelő hangosítók stb.

A fiatalok „önazonosító” vágya minden területre, így – láttuk – *szabadidő eltöltés*ükre is kiterjed. Emellett *étkezési szokás*aikban is az általuk kívánatosnak tartott mintákat szeretnék követni. Házon kívül meg is teszik, hamburgert és pizzát esznek. Anyjuk főzési szokásai azonban, akik ma is a hagyományos minták szerint főznek, erősebbek még a bennük munkáló ambícióknál. Így vágyaikból otthon ezen a területen csak az üdítők széleskörű elterjedése vált valóra. Tanulságos megemlíteni, hogy amikor a varsányi tizenéves fiúk leghangadóbb személyisége a nagyszüleihez költözött néhány napra, összes kellékével, erősítőjével együtt, és semmi felkínált étel nem felelt meg neki, nagyanyja végül is pizza sütésre adta a fejét, hogy kedvenc unokájának a kedvében járjon. Ennek elfogyasztására az unoka a barátait is meghívhatta. A fiatalember egy ideig úgy érezte, hogy a nagyszülői házban jobban ki tudja élni szabadságigényét, de ez a nagyszülei, különösen nagyapja számára túl nagy alkalmazkodást jelentett. Csak néhány napig tudták elviselni a vendégeskedéssel együtt járó állandó hangos zenét, valamint unokájuk henye életmódjának közeli megtapasztalását.

Korábban a fiatalok a tényleges önállóságot, a teljes jogú felnőttséget, *a házasság* révén nyerték el. Ma viszont igen sok, harmincas évei felé járó varsányi fiatalember közelebbi tervei között nem szerepel a házasság. „Házasság? Ahhoz én még túl fiatal vagyok, ráérek!” – hárította el kérdésemet egy erősen kopaszodó, 26 éves varsányi fiatalember. Az önálló lakás gondolata legtöbbjüket nem foglalkoztatja, s ez okból pénzt sem tesznek félre. Az említett fiatalembernek nem kevés fizetéséből még arra sem telik, hogy rendszeresen, vagyis havonta belefizessen a szülői ház rezsijébe, ahol egyébként lakik és kosztol. Ugyanakkor viszont 3 millióért, fele részben hitelből, autót vásárolt – mint mondja, lízingelt – ennek részleteit fizeti. Emellett a lehető legdivatosabban öltözködik.

Karácsony előtt, amikor nála jártam, épp több tízezer forintért vett magának rövid irha kabátot, két pulóvert, két inget, és drága cipőt, mindenből márkásat. Az idézett fiatalember egyébként el tudja képzelni, hogy ha megnősül, jövendő feleségét idehozza, az egyébként tágas, emeletes, de korántsem több család befogadására épült szülői házba. Ott jártamkor, húgával együtt, éppen fenyőgirlanddal díszítették a ház nagy erkélyét. Édesanyja, edényekkel megrakott kézzel, gyanakodva nézett rám.

A varsányi fiatalemberek húsz és harmincadik életévük között, sőt, sokan még ennél is tovább, megelégszenek ezzel a helyzettel, s a már említett „jelenorientáltságban” élnek. Paradox módon éppen akkor tudják a szinte teljesen a fogyasztásra korlátozódó szubkultúrájukat optimálisan megvalósítani, ha továbbra is otthon laknak. Általános jelenségnek tekinthető a faluban, hogy az immár pénzt kereső, 30. életévük felé járó fiatalemberek is a szülői házban, egykori szobájukban laknak, az otthonlakás minden szolgáltatását élvezve. Elvben havonta beszállnak egy bizonyos összeggel a rezsibe, de ennek elmaradozását, alkalmi jellegét senki nem veszi tőlük zokon. Legalábbis annyira nem, hogy ezért érdemes volna helyzetükön változtatni. Hiszen sokba kerül a

legénykedés, a minden szombat esti, Szécsényben való diszkózás, ahová több idősebb legény autóval jár. Ismerkedni, szórakozni mennek oda, hogy egy ital mellett üldögélve a hölgyközönséget tanulmányozzák. A szemezéssel kiválasztott alkalmi partner italát is természetesen ők fizetik. A saját szubkultúra megvalósításának a szülőkkel való – korábban az alkalmazkodás miatt annyira kárhoztatott – együttlakás lenne az ára?

Elmondhatjuk, hogy kutatásunk során a szemünk láttára bontakozott ki egy új fiatal szubkultúra, amelynek törvényei vannak, s amely apró részletekig kidolgozott. Ez a jelenség összefügg a gyermek és a felnőttkor közötti időszak mind hosszabb megnyúlásával, s azzal, hogy a fiatalok ebben a köztes állapotban szeretnének maradni, gyermekjogokkal, felnőtt felelősségvállalás nélkül. Erre a jelenségre a városi fiatalok körében a szociológia is felfigyelt, s a szakirodalom „posztadoleszcenciá"-nak nevezi (Somlai, 2007). Ez egy „speciális társadalmi pozíciót jelöl", amelynek jellemzője, hogy az érintettek „nincsenek beépülve a társadalom intézményes szerkezetébe" (Vaskovics, 2006, 1.). A fiatalkor és a felnőttkor közé beékelődő életszakasz, amelynek határvonala egyre jobban tágul, nem új, a szociológusok már az 1970-es években regisztrálták. Varsányban mintegy tíz éves késéssel észleltük ennek megjelenését.

A szociológusok által a városi fiatalok között megfigyelt jelenség sok tekintetben hasonlít a varsányi, tehát egy falubeli állapothoz. Különbségnek látszik, hogy az általuk vizsgált közegben azokra a fiatalokra használják e terminológiát, akik élettanilag és állampolgári jogaikat tekintve felnőttek, de mégsem azok, mivel még „nem végezték be a felkészülés időszakát", s „olyanok, mintha örökösen felkészülnének". Ezen kívül nem házasok, de együtt élnek (Somlai, 2007, 1.). Ezzel szemben a varsányi fiatalok ezt az időszakot nem a valamire való felkészülésre használják, hanem egyszerűen sajátos, a felnőttekétől különböző fogyasztási szokásaik, s ezzel együtt függetlenségük megélésére. Emellett Varsányban az együttélés sem dívik.

Azt látjuk tehát, hogy „az életútnak új szakaszai, és új modellje van kialakulóban" (Somlai, 2007, 3.). Mindez Varsányban a társadalomszerkezeti változások egyfajta torzulásaként is értelmezhető, amely legpregnánsabban épp ebben a jelenségben csapódik le. Szerepe volt ebben az igen tradicionális varsányi társadalmat szinte sokkszerűen ért modernizációnak, amely megkérdőjelezte az eddigi értékeket, fellazította a korábbi intézményes kereteket és szerepeket, ugyanakkor nem nyújtott követhető életvezetési mintát. Így a magát mintegy felkínáló új fogyasztási kultúrát élték meg egyfajta célként.

4. Összegzés

Kutatásunk kezdetén, az 1970-es évek elején még tradicionális világot találtunk az átlagos magyar falunál is hagyományőrzőbb Varsányban. Az átalakulás a kezdeti időszakaszban elsősorban fogyasztásban való felzárkózást jelentett, s alig érintette a tudati- mentális szintet. Mivel a „jól fogyasztás" tekintetében nem alakult ki konszenzus, igen sok feszültséggel terhelte meg az átalakulás folyamatát. A férfiak falun kívüli munkába járásával megkezdődött a családi szerepek fellazulása. Az asszonyok ebben az időszakban kezdték tanulni „az informális döntések mechanizmusait" (Freedman, 1989, 422.), amelyek révén teljesebben részt vehettek a családi döntésekben. A válás ebben az időszakban még nem volt megoldási technika, a szülők mindkét oldalról a családok összetartására törekedtek. Valójában azonban megszűnőben volt a belső hierarchikus rend, amely korábban a család stabilitását adta.

Az 1970-es évek közepének fontos új kihívása volt az óvoda megnyitása, amely „nem-semleges" neveléssel lazítani kezdte az addig igen élesen körvonalazott nemi mintákat. A fiatalok növekvő mértékű továbbtanulása volt a másik fontos katalizátor, amelynek során a városba eljárva új életvezetési mintákat ismertek meg, s hoztak be a faluba.

1987-es gyűjtésünk alkalmával már egy kimozdult, s többé már a felszínen sem homogén életstílust találunk a faluban, megjelent valamiféle „többszólamúság". Maguk a normák lazultak föl, párhuzamosan az azokat ellenőrző idősebb generáció szerepcsökkenésével. Az idősebb korosztály addig meghatározó véleményét még ismerték, sőt föl is idézték, de volt, aki már eltekintett tőle. Nagyobb változást találtunk a szülőktől különélő fiatalok körében.

Az 1989-es rendszerváltás, majd a tsz megszűnése, ugyanakkor a vállalkozásnak a falun való megjelenése, párhuzamosan a növekvő munkanélküliséggel, a korábbi nivellálódás után ismét egyre erőteljesebben polarizálódó társadalmat eredményezett, amit 1996-os gyűjtésünk alkalmával már megtapasztaltunk. Az 1980-as években megjelent „többszólamúság" immár polgárjogot nyert. Az a tendencia, hogy a fiatalok másképpen gondolkodnak magukról, és ezt szüleik is respektálják, felerősödött. Ez életvitelük növekvő szabadságát és a fogyasztás területeit érintette.

Kutatásunk végpontjára, 2004-re, a nemi és korosztályi szerepek sok tekintetben átfogalmazódtak, de tudati szinten továbbéltek: „a férfi, az csak férfi" mentalitás továbbra is megmaradt. A fiataloknak a családi célok középpontjába kerülése kimerült a drága, márkás ruhák beszerzésében, s a szórakoztató elektronikai eszközökre való áldozásban. Nem jár azonban együtt a jövőjükről való előrelátóbb gondolkodással, vagyis továbbtanulásukra való ösztökéléssel, az azért való áldozatvállalással. Sokan úgy érzik, hogy arra nekik nem telik. Valóban, a felsőfokon továbbtanuló fiatalok ruházkodása sokkal visszafogottabb, kívül is kerülnek a faluban e tekintetben folyó versengésen, s egy kicsit a falu életén is.

A fiatalok szociális státusának nagyfokú megváltozása, a „megnyúló kamaszkor, vagy más néven a posztadoleszcencia mint jelenség falubeli feltárása, kutatásunk egyik nagy figyelmet érdemlő eredménye, amely a leginkább példázza Varsány társadalomszerkezeti és értékrendbeli változásait. Különösen sajátos jelenség ez egy falusi közösségben, amelyben az egyik életkorból a másikba való átlépés korábban, még kutatásunk kezdetén is, kulturálisan kidolgozott volt.

A hagyományos falusi normákhoz képest merőben új szórakozás- és divatcentrikus életvezetési technika, egy sajátos fiatal szubkultúra megtemetődése az, ami itt a szemünk előtt zajlik. A felnőtt generáció csak asszisztál ehhez. A varsányi társadalom növekvő polarizációja mellett, ez a falu mai legszembetűnőbb változása.

IRODALOM

Almási Miklós
2002 *Korszellem vadászat*. Budapest, Helikon Kiadó.

Bodrogi Tibor (szerk.)
1978 *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Freedman, Diane
1989 Gender Identity and Dance Style in Rural Transylvania. *East European Quarterly*, XXIII., 4., 419–430.

Jávor Kata
1978 Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban. In: Bodrogi Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. 295–374. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Kunszabó Ferenc
1970 *A tagok helyzete és csoportjai. (Szociológiai vizsgálat eredményei a Herédi Mátravidéke Termelőszövetkezetben.)* Agrárgazdasági Kutató Intézet Füzetei 10.

Márkus István
1991 *Az ismeretlen főszereplő. Tanulmányok.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

Pápay Zsuzsa
1989 *Rang, párválasztás, közvélemény*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Somlai Péter
2007 A posztadoleszcensek kora. Bevezetés. In: Somlai Péter (szerk.): *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. 9–44. Budapest, Napvilág Kiadó.

Szabó Piroska
2002 Kisgazdaságok Varsányban. *Ethno-lore*, XXIII., 327–433.

Szapu Magdolna
2007 *A „trendi" követése és tagadása. A fiatalok önazonosító és megkülönböztető jelei és szimbólumai*. Kézirat.
Vaskovics László
2006 A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle*, 10., 4., 3–20.

Kata Jávor

CHANGES OF VALUE SYSTEM AND SOCIAL INSTITUTIONS IN VARSÁNY (1971–2004)

At the beginning of our research in the early 1970's, we still found a traditional world in Varsány, a village even more traditionalistic than the average Hungarian village. In its starting period the transformation primarily meant catching up with consumption which barely affected the mental level. As there was no consensus in respect of „consuming well" this burdened the process of transformation with quite a lot of tension. With the men's employment outside the village the family roles began to loosen. It is in this period that women start to learn the „mechanisms of informal decisions" (Freedman, 1989, 422.) through which they are able to more fully participate in family decisions. Divorce is not yet a solution technique in this period; the parents on both sides strive to keep the families together. Actually however, the inner hierarchic order that previously ensured the stability of the family is about to cease to exist.

The important new challenge of the mid-1970's is the opening of the kindergarten which begins to loosen the heretofore well-defined gender patterns through „gender-neutral" education. The other important catalyst is the increasing number of youth furthering their education, through which by going to town they become acquainted with new lifestyle models and introduce them to the village.

During our field work in 1987 we found a shifted lifestyle in the village that was no longer homogenous even on the surface – a „cultural polyphony" has appeared. The norms themselves have loosened, parallel with the diminution of the role of the older generation controlling them. The heretofore decisive opinion of the older generation was still known, even quoted, but there were some who already disregarded it. We found a greater degree of change among young people living separately from their parents.

The regime change in 1989, then the winding-up of the agricultural cooperative and the development of private enterprise in the village, parallel

with the increasing unemployment, following the preceding leveling, resulted once again in a more and more strongly polarized world that we could experience during our field work in 1996. The „cultural polyphony" that appeared in the 1980's was now generally accepted. The tendency that the youth thought differently about themselves and that this was respected by their parents became stronger. This concerned the increasing freedom of their lifestyle and areas of consumption.

By the end of our research in 2004, the gender and age-group roles have been redefined in many respects but the former „a man is just a man" mentality survived at the mental level. The youth's placement in the center of family goals was fulfilled by purchasing for them expensive brand-name clothing and spending on consumer electronics articles. It was however not accompanied by more fore-thoughts regarding their future, that is, by stimulating their further education and by the willingness to make sacrifices therefore. Many felt that they could not afford it. As a matter of fact, young people studying in institutions of higher education dressed in a more modest way and therefore they were placed outside of the competition that was going on in the village in this regard.

The considerable change in the social status of youth, the discovery of „prolonged adolescence", or post-adolescent phenomenon in the village is one of the most remarkable results of our research, which best represents the changes in Varsány in terms of social structure and value system. This is an especially peculiar phenomenon in a village community where previously, even at the beginning of our research, the transition from one age to the next was culturally elaborated. While in pre-war Varsány a youth's coming of age was tied to his performance in the harvest, for one or two decades the completion of elementary school has been considered the caesura.

What is happening now before our eyes is the creation of an entirely new entertainment- and fashion-oriented lifestyle, the emergence of a peculiar young subculture. The adult generation is merely assisting in this process. Besides the increasing polarization of the society of Varsány, this is the most apparent change in the village, which, since also colored by polarization, is not in the least a homogenous phenomenon.